

ARBEJDE MED FOKUS PÅ **NATUR OG MENNESKE**
MODVÆKST SOM **GRØN REALISME**
KLIMA, **KØN** OG VÆKSTKRITIK
KAMPEN FOR **JORDEN**

NYTFOKUS

Find os

Nyt Fokus udgives som et elektronisk tidsskrift med 3-4 numre om året. Dette og tidligere numre kan læses på hjemmesiden www.nytfokus.nu, hvor man også kan tilmelde sig mailliste for orientering om nye numre.

Nyt Fokus – fra økonomisk vækst til bæredygtig udvikling.
Nr. 17 – Januar 2021.

Tidsskriftet Nyt Fokus inspirerer, kvalificerer og provokerer til nytænkning og debat om omstillingen til et bæredygtigt samfund, der respekterer naturens bæreevne og sikrer alle mennesker på kloden lige muligheder for et godt liv. Dette forudsætter gennemgribende forandringer af samfundet og et opgør med dogmet om fortsat vækst i økonomi og forbrug som overordnet mål. Tidsskriftet belyser problemernes årsager og sætter fokus på visioner, mål og tiltag til en reel bæredygtig udvikling.

Nyt Fokus er et uafhængigt tidsskrift udgivet af Miljøbevægelsen NOAH. Artikler i Nyt Fokus er ikke nødvendigvis udtryk for Miljøbevægelsen NOAHs holdning.

©Nyt Fokus og forfatterne.

Det er tilladt at citere tidsskriftet med tydelig kildeangivelse.

Udgiver

Miljøbevægelsen NOAH
Nørrebrogade 39, 1. TV.
2200 København N
www.noah.dk
NOAH findes også på Facebook

Redaktion

Take Haunstrup (ansv.), Finn Breddam, Ole Busck, Niels-Henrik Hooge, Henning Husum, Malene Nielsen, Bettina Obling, Magne Pihl, Stella Randal, Birgitte Schack Rasmussen, Nina Roitmann, Birte Strandby, Irina Torres og Hanne Østergaard.

Layout

Hasret Tamer – V18

Forsidefoto

Tegning: Bastan (Creative Commons)

ISSN : 2246-6746

Modvækst som princip for omstillingen 03

Vækstkritikken er kommet for at blive 04

Litteratur til fordybelse 05

Modvækst som paradigme, politisk projekt og bevægelse 06

Kampen for jorden 10

Madkultur i et biofysisk perspektiv 14

Grænseløs vækst og mobilitet har rod i kulturen 18

Modvækst er den virkelige grønne realisme 22

Klima, køn og vækstkritik 26

Arbejde med fokus på naturen og menneskers velbefindende 29

Tiden er inde til at opdatere vores grønne kompas 32

Udsyn 36

Europas jagt på mineraler fortsætter 37

Socialdemokratiet må nytænke sit velfærds projekt! 41

Nyt om NOAH 44

Anmeldelser 45

Modvækst som princip for omstillingen

Modvækst er noget, der griber om sig som forskningsemne, social bevægelse og politisk projekt. Modvækst handler både om kritikken af vækstsamfundet og om at formulere alternativer hertil – og er temaet for dette nummer af Nyt Fokus, der er lavet i samarbejde med NOAH Modvækst.

Af redaktionen

Artiklerne i dette nummer giver en række bud på, ikke bare hvorfor det er nødvendigt at gøre op med økonomisk vækst som styringsdogme for samfundet, men også på, hvad alternativet er på en række væsentlige områder for den bæredygtige omstilling.

Nogle stemmer i den offentlige debat, lad os kalde dem ”praktikerne”, erkender fuldt ud vækstdogmets skadevirkning, men mener, at den polariserede debat, som har hersket lige siden Romklubbens udgivelse af *Grænser for vækst* i 1973, er uheldig. Det, det handler om, er at stoppe det gældende fokus på vækst og underordne den bæredygtighed. Nogle mener ligefrem, at vækst er en helt nødvendig forudsætning for at løse klimakrisen og taler om ”grøn vækst” for ligesom at opløse modsætningen.

Det er klart, at der ligger grundlæggende forskellige ideologier bag de to opfattelser, for vækst og mod vækst. Der er dem, der tænker: det er det kapitalistiske system, der er ondt – som Karl Marx sagde: ”akkumuler, akkumuler, det er Moses og profeterne”. Derfor må dette system afskaffes. Og så er der dem, der vil bevare det bestående, herunder deres magt og privilegier.

Denne debat vil nok altid bestå, men modvækst-tilhængerne, og artiklerne i dette nummer, gør faktisk det, som praktikerne efterspørger: viser konkrete gennemførlige forslag til ændring af supertankerens kurs, så vi gradvis opnår mere social og økologisk bæredygtighed. Snarere end Marx kan de finde støtte hos på Thomas Piketty, der klart mener, at kapitalismen kan reguleres til imødekomme af menneskers behov.

Det er også værd at bemærke, at ordene modvækst og de-growth begge udspringer af det franske *decroissance*, som den franske ordbog *Larousse* definerer som ”en politik der anbefaler reduktion af vækstraten med henblik på at prioritere bæredygtig udvikling”.

I en indledende artikel giver forsker ved CBS, Hubert Buch-Hansen, en oversigt over modvækst-begrebets internationale status og udvikling som forskningsparadigme, politisk projekt og bevægelse. Skønt modvækst som forskningsemne

blomstrer og bevægelsen vokser, især ude i Europa, er modvækst som politisk projekt stadig marginaliseret. Ole Busck og Hanne Østergård gennemgår i to artikler den katastrofale udvikling i landbrug og fødevareproduktion både globalt og hjemme. En udvikling, som ikke blot fordriver mennesker fra jordbruget, udpiner jorden og destruerer natur og biodiversitet, men også er den største klimasynder. De peger dog også på de praktiske og politiske tiltag, der kan vende udviklingen.

John Holten-Andersen skriver mere filosofisk om, hvorledes problemerne i transportsektoren er forbundet med kulturelt rodfæstede forestillinger om grænseløs vækst og mobilitet og mennesket som et ophøjet og ”overnaturligt” væsen. I to artikler tager Emil Brix og Tobias Foght forestillingerne om ”grøn vækst” og ”afkobling” under behandling og peger på, at de biofysiske planetære grænser kalder på andre normer for regulering af økonomien. Nina Clausager og Kristoffer Kjærsgaard skriver om, hvordan arbejdsmarkedet kan og bør indrettes i et modvækst perspektiv, og endelig uddyber Saffania Normann Holm Eriksen modvækst-tankegangen i et øko-feministisk perspektiv og understreger, at omstilling til bæredygtighed kræver fokus på magt, køn, klasse og etnicitet.

Nummeret indeholder også artikler uden for temaet. John Holten-Andersen, Emil Brix og Ole Busck skriver kritisk om Socialdemokratiets klyngen sig til mantraet om økonomisk vækst i et velfærdsperspektiv og opfordrer til nytænkning af dette. Der bringes desuden en oversat artikel om problemerne forbundet med minedrift og materielt ressourceforbrug i og udenfor Europa. Endelig bringes anmeldelser af flere aktuelle bøger – både om modvækst og andre emner.

Vi håber, at du vil finde nummeret oplysende og ønsker god læsning!

Vækstkritikken er kommet for at blive - vores fremtid afhænger af den

Modvækst er en vækstkritisk fremtidsvision, der søger at vise, hvordan vi på demokratisk vis kan leve indenfor planetens grænser, samtidig med at vi har mere lighed og medbestemmelse. Modvækst er altså ikke "mindre af det samme".

Læs her introen til dette temanummer.

Af NOAH Modvækst

Modvækst handler ikke om at reducere størrelsen på det nuværende. Det handler om at reducere forbruget i verdens rige lande, men det handler også om at promovere en transformation til et andet økonomisk system. Et system, der bygger på principper som tilstrækkelighed, deltagelse, fællesskab, deceleration og omsorg fremfor konkurrence, centralisering og kapitalens frie bevægelighed. Dette er naturligvis vores fremlæggelse af, hvad modvækst betyder for os i vores danske kontekst. Dog ved vi, at tankerne har universel appel, idet en sådan transformation i de rige lande på sigt også imødekommer de fattige landes behov for fremtidig udvikling.

De moderne vækstkritikere taler i konteksten af "den store acceleration". Det vil sige den eksplosive udvikling i brugen af naturressourcer i efterkrigstiden. Den udvikling fik i 1971 en række forskere til at fremføre de berømte forudsigelser om "grænser for vækst" i bogen af samme navn. De baserede sig på modeller, som forbavsende præcist har forudset den uholdbare udvikling af menneskets brug af naturressourcer, der vil få altomfattende konsekvenser i dette århundrede, hvis ikke vi drastisk ændrer kurs. Vi skriver os ind i denne tradition, og går derfor også i rette med tesen om grøn vækst: Ideen om at vi kan afkoble, i global og tilstrækkelig grad, presset på miljøets og planetens grænser fra vores økonomiske vækst. Vi mener det er en farlig ide, da det er et luftkastel, som det fremgår af flere artikler i dette nummer, og vi ser med stor bekymring på den politiske konsensus omkring ideen.

I stedet mener vi, at der er brug for at skrue på "alle knapper" for at løse de mange kriser de moderne økonomier og samfund står over for. Vi skal altså både skrue ned for kravet om økonomisk vækst i alle sektorer, samtidig med at vi forbedrer, udvikler og anvender grønne teknologier. Men allervigtigst skal vi ud af den vækstbaserede forbrugerøkonomi, som er den væsentligste systemiske årsag til at vi er hvor vi er i dag. Det er

altså ikke nok at "farve" den nuværende udvikling "grøn", vi skal simpelthen have en anden udvikling. En udvikling, hvor vi forbruger og arbejder mindre, har langt mere natur, hvor vi respekterer og er funderet i økologisk balance, og en udvikling hvor vi ejer og deltager i økonomien på lige fod, sammen!

» Der er brug for at skrue på "alle knapper" for at løse de mange kriser de moderne økonomier og samfund står over for. Vi skal altså både skrue ned for kravet om økonomisk vækst i alle sektorer, samtidig med at vi forbedrer, udvikler og anvender grønne teknologier. Men allervigtigst skal vi ud af den vækstbaserede forbrugerøkonomi...

Litteratur til fordybelse

Der findes efterhånden en lang række bøger og artikler, som belyser vækstens negative konsekvenser for miljø, natur og samfund og formulerer alternativer til vækstsamfundet. Nyt Fokus bringer her en oversigt til de læsere, der ønsker at fordybe sig i emnet.

Af redaktionen

- Ekaterina Chertkovskaya et al. (red.): *Towards a political economy of degrowth*. Rowman & Littlefield International, 2019.
- Giacomo D'Alisa, F. Demaria, & G. Kallis (red.): *Degrowth: A vocabulary for a new era*. Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. **Elektronisk udgave.**
- EEB: *Decoupling debunked: Why green growth is not enough*. EEB, 2019.
- Herman Daly: *Nødvendighedens økonomi: om økologi og økonomi, omstilling og bæredygtig udvikling*. Udvalgte essays. Forlaget Hovedlang, 2008.
- Herman Daly & J. Cobb: *Det fælles bedste: en økologisk økonomi for fællesskab og fremtid*. Forlaget Hovedland, 1991.
- André Gorz: *Farvel til proletariatet*. Politisk Revy, 1981
- André Gorz: *Paradisets veje – kapitalens dødskamp*. Politisk Revy, 1984.
- Jason Hickel & G. Kallis: *Is green growth possible?* Artikel i tidsskriftet *New Political Economy*, Årg. 25, nr. 4. 2019.
- John Holten-Andersen et al. (red.): *Modvækst – omstilling til fremtiden*. NOAH & Forlaget Hovedland, 2011.
- John Holten-Andersen (red.): *Livet efter væksten – samfundsvisioner i en omstillingstid*. NOAH & Forlaget Hovedland, 2016.
- John Holten-Andersen: *Sprogets magt – magtens sprog*. Forlaget Hovedland, 2016.
- Alf Hornborg, J. R. McNeill, J. Martinez-Alier: *Rethinking Environmental History*. AltaMira Press, 2007.
- Tim Jackson: *Prosperity without growth: the transition to a sustainable economy*. Sustainable development commission, 2009. 2. udgave i 2017.
- Giorgos Kallis: *Degrowth*. Agenda Publishing, 2018.
- G. Kallis et al. (red.): *Research On Degrowth*. Artikel i tidsskriftet *Annual Review of Environment and Resources*, årg. 43.
- Naomi Klein: *No logo*. Gyldendal, 2002.
- Naomi Klein: *Chokdoktrinen*. Klim, 2009.
- Naomi Klein: *Intet bliver som før*. Klim, 2014.
- Naomi Klein: *On Fire! The (burning) case for a green new deal*. Penguin Books Ltd, 2019. Udkommer på dansk i 2021.
- Timothée Parrique et al. (2019): *Decoupling Debunked: Evidence and arguments against green growth as a strategy for sustainability*. European Environmental Bureau, 2019. **Rapporten kan downloades her.**
- Serge Latouche: *Fornuftig modvækst*. Politisk Revy, 2011.
- Serge Latouche: *Farewell to growth*. Polity Press, 2009.
- Joan Martinez-Alier: *Environmentalism of the poor*. Edward Elgar Pub, 2002.
- Riccardo Mastini, G. Kallis, J. Hickel: *A green new deal without growth?* Artikel i tidsskriftet *Ecological Economics*, vol. 179, 2020.
- Jørgen Steen Nielsen: *Den store omstilling*. Informations Forlag, 2012.
- Jørgen Steen Nielsen: *På den anden side*. Informations Forlag, 2015.
- Jørgen Steen Nielsen: *Som gjaldt det livet*. Informations Forlag, 2019.
- Kurt Aagaard Nielsen og Birger S. Nielsen: *En solidarisk økonomi*. Artikel i tidsskriftet *Social Kritik*, nr. 112, 2007.
- Thomas Piketty: *Kapital og ideologi*. Informations Forlag, 2020.
- Karl Polaney: *The great transformation*. Farrar & Rinehart, 1944.
- Kate Raworth: *Doughnut økonomi*. Informations Forlag, 2018.
- Hartmut Rosa: *Fremmedgørelse og acceleration*. Hans Reitzel, 2014.

Modvækst som paradigme, politisk projekt og bevægelse

Modvækst, eller degrowth, er internationalt set både et forskningsparadigme, en bevægelse og et politisk projekt, der udfordrer det fremherskende vækstdogme. Visionen er demokratisk omstilling til økologisk bæredygtige og socialt retfærdige samfund.

Af Hubert Buch-Hansen

Det er en skræmmende tid. Verdens samfund knager faretruende under vægten. Oveni demokratikrisen, sundhedskrisen, en økonomisk krise og den sociale ulighedskrise kommer de katastrofale klima- og biodiversitetskriser. Situationen bliver ikke mindre skræmmende af, at en bred vifte af nøgleaktører i Danmark såvel som internationalt er fastlåst i tankesæt, som forhindrer dem i at gøre op med den nuværende katastrofekurs. Tankesæt der tilsiger, at økonomisk vækst er selve nøglen til trivsel og fremgang, selve forudsætningen for en positiv samfundsudvikling.

Politiske beslutningstagere, internationale organisationer, erhvervsliv, fagbevægelse og økonomer synes urokkelige i deres tro på, at det er sundt og fornuftigt, at økonomien vokser hvert år, og gerne så meget som muligt. De bekræfter hinanden i, at eksponentiel økonomisk vækst er nødvendigt, normalt og ønskeligt.

I det seneste tiår er et forskningsparadigme og en international bevægelse med et politisk projekt vokset frem, som med voksende styrke udfordrer dette vækstdogme. Paradigmet, projektet og bevægelsen er centreret omkring begrebet *degrowth*, på dansk oversat til *modvækst*. Udover at levere væstkritik præsenterer fortalere for modvækst en vision om økologisk bæredygtige samfund, der kan fungere uden økonomisk vækst. Og de anviser nogle af de tiltag, som kan virkeliggøre visionen.

Denne artikel introducerer modvækst som paradigme, projekt og bevægelse. Om end de her præsenteres enkeltvis, overlapper og interagerer de tre i høj grad. Det politiske projekt bliver udviklet i bevægelsen og under forskningsparadigmet; bevægelsen består af aktivister og forskere; og nogle taler om modvækst-forskning som aktivistisk, altså som en aktivitet der finder sted i samspil med bevægelsen.

Forskningsparadigmet

I disse år blomstrer modvækstparadigmet. Et stigende antal forskere beskæftiger sig med modvækst, og der udkommer en strøm af bøger og artikler omhandlende forskellige aspekter af emnet. Modvækst er – på sin vis ironisk – blevet et paradigme i voldsom vækst.

Forskere fra en meget bred vifte af discipliner bidrager til modvækst-paradigmet. Derfor antager denne forskning mange forskellige former, der spænder over alt lige fra undersøgelser af hvordan man kvantitativt kan måle fremdrift mod et modvækst-samfund til studier af konkrete initiativer, der resonerer med modvækst – herunder sociale virksomheder, kollektive boformer, tidsbanker og økologisk landbrug. Serge Latouche, Giorgos Kallis og Jason Hickel er nogle af paradigmets toneangivende forskere.

Latouche, en nu pensioneret fransk økonomiprofessor, var i en del år paradigmets bannerfører. Den rolle kan i dag siges at være overtaget af Kallis, som er professor ved ICTA ved *Universitat Autònoma de Barcelona*, som også har en række andre modvækstforskere tilknyttet. Hickel er tilknyttet *London School of Economics*.

Det er i overvejende grad forskere inden for samfundsvidenskabernes, der direkte bruger begrebet modvækst, men modvækst-idéer

finder stor støtte i naturvidenskaberne. Eksempelvis underskrev 11.000 klimaforskere i 2019 en erklæring, der opfordrede politiske beslutningstagere til at fokusere mindre på vækst.

Den primære videnskabelige base for modvækstforskningen er *økologisk økonomi*, et felt der blandt andet er blevet udviklet af Herman Daly, Joan Martinez-Alier og danskeren Inge Røpke. Økologisk økonomi adskiller sig fra den fremherskende form for økonomisk videnskab ved at betragte økonomien som et undersystem af samfundet, som igen ses som et undersystem af naturen. I forlængelse heraf er økologiske økonomer af den opfattelse, at der er grænser for, hvor stort det økonomiske system kan vokse sig. Endeløs økonomisk vækst er ikke mulig på en planet, der ikke vokser.

Modvækstparadigmet tilslutter sig denne pointe. Set fra dette perspektiv er det alt andet end sundt og fornuftigt at økonomien vokser eksponentielt. For som påpeget af den franske politiske økolog André Gorz, der lancerede begrebet modvækst (*décroissance*) tilbage i begyndelsen af 1970'erne, er endeløs økonomisk vækst ikke bare en fysisk umulighed. I længden bidrager det heller ikke til den menneskelige trivsel. Disse to aspekter af *vækstkritikken* står stadig centralt i modvækstforskningen. Lad os se lidt nærmere på dem.

Umulig vækst

For at forstå hvorfor eksponentiel vækst i længden er en umulighed, kan vi forestille os, at vi har en økonomi, der hvert år vokser 2,8 pct. Det lyder måske ikke voldsomt. Men efter 25 år vil økonomiens størrelse være fordoblet, efter 50 år er den firdoblet og efter et århundrede er den 16 gange så stor, som den var i udgangspunktet! Ifølge FN udvinder nutidens globale økonomi årligt 92 milliarder tons naturressourcer, hvilket er cirka fire gange så meget, som da Gorz lancerede modvækstbegrebet.

Resultatet er, at en række *planetariske grænser* er overskredet. Kan man på den baggrund forestille sig den globale økonomi være 16 gange så stor i 2120, som den er i dag? Tanken er forrykt. Det kræver en del fantasi at forestille sig, hvordan den globale økonomi til den tid skulle kunne være "blot" lige så stor som den er i dag.

I de senere år har mange politikere, internationale organisationer, erhvervsfolk og økonomer talt om såkaldt *grøn vækst* som en vigtig del af løsningen på klima- og biodiversitetskriserne. Grøn vækst bygger på den besnærende idé, at der ikke nødvendigvis er en modsætning mellem økonomisk vækst og økologisk bæredygtighed. Det antages, at kombinationen af ny teknologi og markedsløsninger muliggør en absolut afkobling af den økonomiske vækst og dens negative miljøpåvirkning.

Modvækstforskningen er stærkt kritisk over for denne antagelse, som da også savner videnskabeligt belæg. Der er ikke noget, der tyder på, at det rent faktisk skulle være muligt – inden for den tid der er til rådighed og på globalt niveau – at kombinere økonomisk vækst med eksempelvis hurtigt faldende CO₂-udledninger. For når den globale økonomi vokser eksponentielt, er selv store teknologiske fremskridt, der eksempelvis bidrager til energieffektivitet, ikke ensbetydende med faldende globale

» *Endeløs økonomisk vækst er ikke mulig på en planet, der ikke vokser*

Foto: Paul Sableman (Creative Commons)

CO₂-udledninger. Tallene taler da også deres tydelige sprog: CO₂-niveauet i atmosfæren fortsætter med at sætte nye rekorder – alle teknologiske innovationer og markedsbaserede tiltag til trods. Og der vedbliver med at være en stærk sammenhæng mellem global økonomisk vækst og globale CO₂-udledninger.

Modvækstfortalere argumenterer også for, at jagten på økonomisk vækst har store menneskelige og sociale slagsider. Vækstøkonomien producerer voldsomme uligheder mellem individer og verdensdele. Jagten på vækst øger til stadighed intensiteten på arbejdsmarkedet, og mange knækker under presset. Desuden har forsøg på at stimulere økonomisk vækst fra politisk hold ofte store omkostninger. Når der i vækstens hellige navn eksempelvis lægges pres på lønninger, velfærdsydelser forringes og der skæres ned på overførselsindkomster, medvirker det til at skabe usikkerhed og stress og dermed til at forringe flertallets trivsel.

Det politiske projekt

Set med modvækst-briller er økonomisk vækst klimakrisens primære årsag, ikke dens løsning. Om end man bestemt ikke er modstandere af nye og grønnere teknologier og energiformer, er det opfattelsen, at den vigtigste nøgle til at håndtere tidens kriser er, at vi ændrer måden, hvorpå hovedparten af os lever i de rige lande.

Modvækst indebærer en *frivillig og planlagt reduktion af produktion og forbrug i de rige lande* med henblik på at reducere det globale ressource- og energiforbrug. Samtidig anerkendes fattige landes behov for økonomisk udvikling, og det understeges at ikke alle dele af de rige landes økonomier skal skrumpes. Eksempelvis er der behov for vækst i sektorer som uddannelse og bæredygtig energi.

Modvækst er *ikke* det samme som at igangsætte en økonomisk krise eller recession.

Ej heller er tendensen til faldende vækstrater i OECD-landene eller samfunds-nedlukningerne i forbindelse med COVID-19 tragedien eksempler på modvækst. Her er der tale om udviklinger, som er det stik modsatte af en frivillig og planlagt reduktion.

Modvækst-visionen er demokratiske omstillinger til økologisk bæredygtige og socialt retfærdige samfund. *Målet er ikke mindre af det samme; målet er anderledes samfund.* Samfund der bygger på andre værdier end dem, der i dag er fremherskende. I stedet for de nuværende højhastighedssamfund, der blandt andet bygger på konkurrence, maksimering af egennytte og stræben efter grænseløs økonomisk vækst, ønsker man retfærdige samfund, hvor tempoet er lavere. Samfund der bygger på tilstrækkelighed. Samfund, hvor fællesskaber, deltagelse og deling står i centrum og hvor relationerne mellem mennesker – og mellem mennesker og natur – er karakteriseret ved skånsomhed og omsorg.

Fortalere for modvækst foreslår en bred vifte af politikker som, hvis de blev implementeret, kunne være med til at virkeliggøre omstillingerne til sådanne samfund. På den baggrund kan modvækst ses som et politisk projekt. Eksempelvis diskuteres politikker, der relaterer sig til understøttelse af sociale virksomheder og lokal produktion, borgerløn, reduceret arbejdstid samt begrænsninger på flytrafik og reklamer. Finansieringen foreslås blandt andet tilvejebragt gennem tunge skatter på luksusvarer med højt CO₂-aftryk samt på store formuer og indkomster. At der er fokus på finansieringskilder som disse skyldes, at omfordeling ses som et afgørende aspekt af omstillingen.

Ovenstående er bestemt ikke en udtømmende oversigt over tiltag, som er til diskussion i modvækst-bevægelsen. Det er også afgørende at få med, at virkeliggørelsen af modvækst-samfund

ikke kun – eller primært – handler om at staten og internationale institutioner implementerer diverse politikker. Det handler nok så meget om, at vi hver især laver store og mindre ændringer i måden, hvorpå vi arbejder, lader os transportere, forbruger og bor.

Ændringer som kan sprede sig som ringe i vandet gennem vores samspil med andre mennesker. I forlængelse heraf betoner modvækstfortalere betydningen af græsrodsinitiativer og organisering på det lokale niveau. Modvækst-omstillinger kræver med andre ord initiativer og ændringer på mange forskellige niveauer.

Bevægelsen

1970'erne var et årti, hvor en række vækstkritiske nøgleværker udkom. Det mest kendte af disse er nok Rom-klubbens *Grænser for vækst*. Som nævnt var det også i 1970'erne, at Gorz første gang talte om modvækst. Selvom vækstkritikken ikke forstummede de følgende årtier, begyndte den først for alvor at få momentum i kølvandet på finanskrisen i 2008.

Modvækst-bevægelsen fremkom i forbindelse med de første internationale modvækst-konferencer i Paris (2008) og Barcelona (2010). Konferencerne, som bliver afholdt hvert andet år, er ikke almindelige akademiske konferencer. Deltagerne er en god blanding af forskere og aktivister, og aktiviteterne spænder over foredrag og præsentationer af forskning til mere aktivistiske indslag som demonstrationer. Ud over de internationale konferencer finder der et væld af aktiviteter sted på lokalt og regionalt niveau, som bringer modvækst-folket sammen.

Geografisk står modvækst-bevægelsen stærkest i Europa, ikke mindst i Sydeuropa og Tyskland. Endelig skal det nævnes, at selvom modvækst er en bevægelse, der går på tværs af generationer, er den i høj grad drevet af passionerede yngre mennesker. Det lover godt for dens fremtid.

Bevægelsen kan også ses i titusindvis af initiativer på mikro-niveau og i nogle bredere samfundstendenser, som resonerer med modvækst uden nødvendigvis at knytte direkte an til

begrebet. Eksempler på førstnævnte er byhaver, økolandsbyer, kurser i permakultur, fødevarefællesskaber, kooperativer og læsekredse, mens eksempler på sidstnævnte er, at flere forsøger at forbruge mindre og spise en mere plantebaseret kost.

Et håb i en skræmmende tid

Det er som indledningsvis nævnt en skræmmende tid. Modvækst – forskningsparadigmet, det politiske projekt og bevægelsen er båret af et håb om, at tingene kan ændres til det bedre. At der findes en vej ud af kriserne til en mere stabil og retfærdig verden. Hermed ikke sagt at modvækst er svaret på alle problemer, endstige at dets forskningsparadigme og politiske projekt er fuldt udviklede.

Der er ingen tvivl om, at mange har sympati for budskabet om modvækst. Eksempelvis underskrev mere end 90.000 borgere i 2018 et brev, der opfordrede EU til at gøre sig uafhængig af vækst. Men langt de fleste mennesker har nok ikke hørt om modvækst. Og hvis de hørte om det, er det ikke på forhånd givet, at de ville føle sig tiltrukket af idéen. Man må også konstatere, at få politiske partier – og ingen regeringer – har meldt sig under modvækst-fanerne. Mens modvækst som forskningsparadigme blomstrer, er modvækst som politisk projekt således i høj grad marginaliseret.

Et håb er tændt, men der er lang vej igen.

Hubert Buch-Hansen er lektor ved CBS. Han er forfatter til en række forskningsartikler om modvækst, deriblandt „The Prerequisites for a Degrowth Paradigm Shift“ (2018).

Videre læsning

John Holten-Andersen m.fl. (red.): Modvækst - omstilling til fremtiden, NOAH og forlaget Hovedland 2011.

John Holten-Andersen m.fl. (red.): Livet efter væksten – samfundsvisioner i en omstillingstid. Forlaget Hovedland, 2016.

Giorgos Kallis m.fl.: The Case for Degrowth, Polity Press, 2020. Anmeldes i dette nummer.

Se i øvrigt litteraturlisten i dette nummer på s. 5.

Kampen for jorden

Landbrug og fødevarerproduktion skal befris fra kravet om økonomisk vækst. Den stærkt industrialiserede model med stordrift og fokus på kødproduktion, kemi og teknologi til fremme af produktivitet, som er udviklet i det globale Nord og påtvunget det globale Syd, står for fald.

Af Ole Busck

Der næppe noget andet område, på nær atmosfæren, der er så belastet af den kapitalistiske vækstøkonomi som landbrugsjorden med alle dens livsnødvendige ressourcer og egenskaber. Det er først og fremmest sket i kraft af det moderne, industrialiserede landbrugs udbredelse globalt. Halvdelen af planetens såkaldt "habitable" landareal optages af landbrug.

Den aktuelle Coronapandemi er måske det mest kritiske eksempel på denne belastning. Blandt førende forskere samt WHO og UNEP er det anerkendt, at en væsentlig årsag til Covid-19 og lignende *pandemier* er det aktuelle, accelererende misbrug af jorden i form af afskovning og landbrugseksponering.

I klimasammenhæng er jordbundens evne til at optage og bevare kulstof helt afgørende for liv på planeten, men det herskende landbrugsregime er hastigt i færd med at undergrave dette.

Fortalerne for den industrielle landbrugseksponering nævner oftest den voksende verdensbefolkning og udbredte sult som en tvingende årsag til den industrialiserede form for landbrug.

Men det er absurd. Det industrielle landbrug udnytter i dag 77 pct. af det globale landbrugsareal til produktion af kød og foder og dermed jord, som ellers med mere plantebaseret føde kunne have dækket en sultende befolknings behov. Derudover ernærer tæt ved halvdelen af jordens befolkning sig fortsat som småbønder ved landbrug og fiskeri og står for omkring 80 pct. af verdens fødevarerforsyning.

Den globale ekspansion af kapitalintensive produktionsformer i landbruget er således ikke bare årsag til tilbagegang for livsvigtige økosystemer, udpining af jorden, ørkendannelse, degradering af vandressourcer og et voldsomt klimaaftryk. Den er også årsag til en omfattende fordrivelse af landbefolkningen, der må søge til byerne eller emigrere for at opretholde livet.

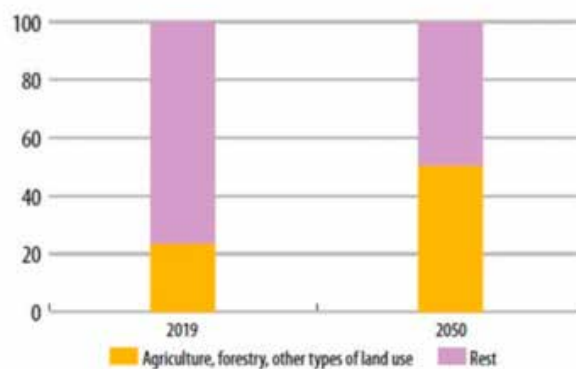
Et nødvendigt paradigmeskift

På internationalt niveau har en række politiske dominansforhold og institutionelle strukturer skævvredet en mere lokalt baseret udvikling af landbrug og fødevarerproduktion, som hvilede på den viden om bæredygtig omgang med naturressourcerne, som småbønderne oprindeligt har haft:

Part of the problem

The agri-food sector is expected to produce half of all greenhouse gas emissions by 2050.

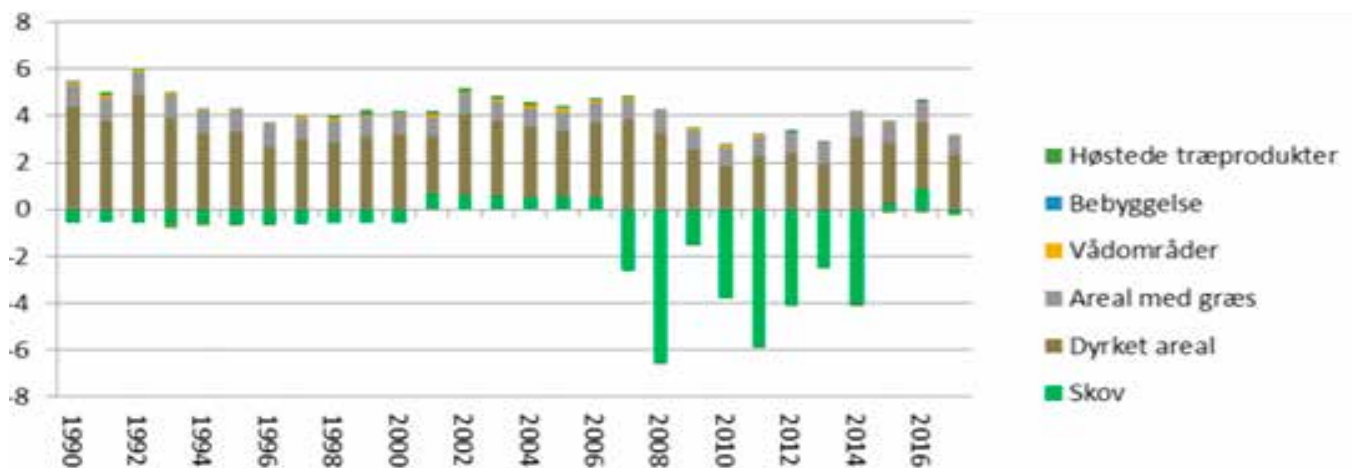
(share of greenhouse gas from agriculture, fishery, and land use in total greenhouse gas, percent)

Sources: Intergovernmental Panel on Climate Change (2019); Willett and others (2019).
Note: Excluding greenhouse gases from food and nonfood transformation.

Landbrugs- og fødevarersektoren forventes at stå for halvdelen af udledningen af drivhusgasser i 2050. Kilde: Intergovernmental Panel on Climate Change (2019) samt Willett m.fl. (2019).

- De herskende nyliberale, markedsorienterede landbrugs-politikker i internationale institutioner og organisationer og i de enkelte lande, som gældsætter og fortrænger småbønder til fordel for ofte udenlandsk ejede storbrug med monokulturer.
- Det agroindustrielle udviklingsparadigme, domineret af det globale Nord, der har fokuseret på teknologi- og produktivitetsforbedringer som den såkaldt "grønne revolution" og har kanaliseret international støtte hertil.
- Den ekstreme koncentration i den agrokemiske industri, der forsyner verdens bønder med såsåed, gødning og sprøjtemidler. Tre selskaber, Bayer-Monsanto, Dow-Dupont og

Figuren viser udviklingen i kulstoflagringen i dansk biosfære (i mio. ton CO₂-ækvivalenter), dvs. primært land- og skovbrug. De bidrag, der forstærker klimaforandringerne, fremstår som positive, mens de modvirkende bidrag (primært fra tilvækst af skov) fremstår negativt. Kilde: UNFCCC 2019.

ChemChina-Syngenta, sidder i dag på det globale salg af henvend 60 pct. af landbrugskemikalier og såsæd.

- De givne handelsbetingelser i form af nationale/regionale støtteordninger og handelsrestriktioner, der favoriserer det globale Nords eget landbrug.
- Landbrugsjordens stigende attraktion som investeringsobjekt for kapitalfonde og super-rige efterhånden som andre områder bliver mindre interessante, hvilket fremmer industrialiseret drift.

FNs udviklings- og landbrugsorganisationer har længe efterlyst et paradigmeskift i det globale landbrugsregime, både af hensyn til klima, landbrugsjord, biodiversitet/natur og af hensyn til social retfærdighed. Men den "agro-industrielle trædemølle", som den internationale forskersammenslutning **IAASTD** kalder det, med produktivitetsvækst og masseproduktion, dominerer fortsat. Deraf følger stordrift, mekanisering og kemi-anvendelse. Det er en tilgang, som også dansk landbrug praktiserer og lobbyer for.

I samme grad som moderne produktionsmetoder og teknologi-anvendelse udpiner jorden, må landmænd tilføre jorden fossilt produceret kunstgødning og kemikalier for at øge produktiviteten. I 2050 forventes fødevarereproduktionen at stå for halvdelen af alle drivhusgasudslip, ifølge en fælles udtalelse fra IMF, UNEP og WFP (se figuren på denne side).

En række FN-organisationer og anerkendte miljø- og udviklingsorganisationer som *World Resources Institute* og *OXFAM* samt internationale sammenslutninger af forskere som *CGIAR* og *IAASTD*, foruden småbøndernes internationale organisation **La Via Campesina**, har længe advokeret for en anden landbrugsudvikling globalt. Derudover har de dokumenteret både behovet for - og effekten af - den række tiltag, som et sådant paradigmeskifte vil indebære.

Et modvækst-perspektiv

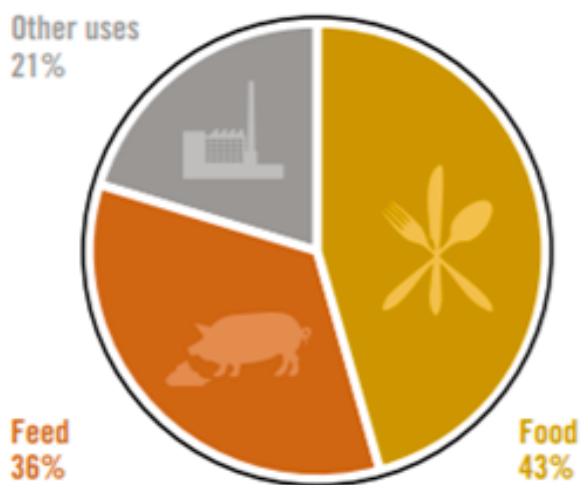
Grundlæggende handler en modvækst-tilgang til landbrug og fødevarereproduktion om at bryde og skabe alternativer til det kapitalistiske systems fossilt baserede organisering af menneskets omgang med naturen og måder at skaffe sig mad på. Ligesom kulmineejerne tog James Watts' dampmaskine til sig for at gøre sig uafhængig af ustyrlige arbejdere og uberegnelige naturkræfter, tager agroindustrien nye teknologier i brug. Med nye former for såsæd, kunstgødning, sprøjtemidler, antibiotika, digitale produktionsprogrammer og gensplejsning søger den at udkonkurrere småbønder og omskabe naturen, så den lader sig indpasse i og effektiviserer den kapitalistiske produktionsproces.

Et bæredygtigt og retfærdigt alternativ til den nuværende ekstreme og faretruende model for landbrug og fødevarereproduktion har følgende kendetegn:

- Politiske og institutionelle betingelser globalt og nationalt for at småbønder/småproducenter, det store flertal af jordens befolkning, kan ernære sig ved jorden og beskæftige landbefolkningen. Det handler om gennemgribende reformer af handels- og lånebetingelser i regi af Verdensbanken, IMF, WTO, bilaterale handelsaftaler mv.
- Drift i harmoni med de omgivende, og så vidt muligt integrerede, naturlige vilkår, skoven, vandet, klimaet og biodiversiteten. Med andre ord: *agro-økologi*.
- Jorden tilføres mere liv og frugtbarhed (kulstof, mikroorganismer mv.) end der fjernes via afgrøderne eller produktionen af kød og mejerivarer. Der introduceres i stedet et skånsomt – eller et såkaldt regenerativt – jordbrug, foruden etablering af en gensidig udveksling mellem landbrugsproduktion og fødevarerforbrug med recirkulation af madaffald.

Utilization of world cereal production

Total utilization in 2015: 2.5 billion tons

Source: FAO (2016)

Verdens landbrugsproduktion vokser hurtigere end verdens befolkning. Men blot 43 pct. af den globale kornproduktion anvendes til føde. Resten udnyttes som dyrefoder eller afbrændes eller omdannes til brændstof eller andre industrielle produkter.

- En mere bæredygtig og sundhedsfremmende **kostsammensætning**, hvor hensynet til minimal klimabelastning kombineres med hensynet til det mindst mulige arealforbrug for at tilfredsstille en voksende verdensbefolknings fødevarerbehov.

En alternativ landbrugsproduktion i Danmark

Dansk landbrug er, omend af ringe størrelse global set, indbegrebet af den kapitalistiske organisering af produktionen og menneskets omgang med naturen. I kraft af landbrugets enorme udbredelse - over 60 pct. af Danmarks areal, hvoraf 80 pct. anvendes til foder - er landets natur og kultur dybt præget af det beskrevne regime.

Danske landbrugsorganisationer og skiftende regeringer har internationalt været stærke fortalere for en markedsdrevet strukturudvikling, der favoriserede større brug med industrialiserede produktionsformer fokuseret på høj produktivitet. Konsekvenserne heraf har været voldsomme. Ikke blot har man gjort det svært for småbønder andre steder i verden at konkurrere med stærkt subsidierede produkter. Herhjemme har man reduceret beskæftigelsen med tilhørende liv på landet voldsomt og i høj grad skadet miljøet. Vi har fået et ensformigt landskab med ringe biodiversitet, en jord som i stigende grad mister kulstof (se figur på denne side) og frugtbarhed, en voldsom klimabelastning (16 mio. tons CO₂-ækvivalenter årligt ifølge Danmarks indberetning til FN for 2020) og et vandmiljø

af faldende kvalitet. Hertil kommer en række sundhedsmæssige effekter for dyr og mennesker.

Så selv om dansk landbrug ikke fylder meget globalt set, så haster det med at fremme alternative, bæredygtige produktionsformer. Heller ikke i den nationale økonomi fylder landbruget meget, kun godt 1 pct. af samfundets værditilvækst kommer ifølge Nationalbankens direktør fra landbruget (jf. bogen *Farvel til dansk landbrug* af Kjeld Hansen).

En omlægning til bæredygtigt landbrug i Danmark på grundlag af ovenstående principper kræver i første række en stærk reduktion af husdyrholdet, da selve dyreholdet og den tilhørende foderproduktion og -import udgør den største **klima- og naturbelastning**.

Omlægningen kan således ikke adskilles fra en væsentlig ændret kostsammensætning og madkultur for danskerne, herunder et langt mindre kødforbrug. Økologisk kødproduktion gør det ikke alene. Derfor bør ikke alene landmænd, men også detailhandelen underkastes en regulering, der muliggør en anden praksis. Ifølge Fødevarerindustrien under Dansk Industri kontrollerer blot to detailhandelsvirksomheder to tredjedele af markedet i Danmark og sidder således med meget stærke kort over for leverandørerne, uanset at de fleste af disse er sluttet sammen i store leverandørorganisationer som ARLA, Danish Crown mv. Dette begrænser desuden kraftigt forbrugernes valg. Tilsvarende har store, multinationale forarbejdningsvirksomheder som Unilever og Nestlé stor markedsdominans. Se i øvrigt også næste artikel i dette nummer for mere om fødevarerproduktion og -distribution.

Ny regulering i Danmark og EU

Den stærke koncentration af ejerskab af landbrugsjorden i Danmark er understøttet af national regulering og EU's støtteformer. Den medfører ikke kun affolkning af landområderne og gør det svært for yngre landmænd at komme ind i erhvervet. Dertil kommer en forstærket agroindustriell teknologiudvikling, hvor jorden dyrkes alene ud fra hensynet til produktivitet på bekostning af klima og natur. Den enkelte, ofte forgældede, landmand er kun en lille brik i spillet om at skaffe mad til danskerne og til eksport. De besluttende aktører er banker, butikskæder, forarbejdningsvirksomheder, konsulenter fra maskin- og kemikalieleverandører samt forbrugere, der oftere lader sig styre af pris end af kvalitet.

For nærværende er EU's landbrugspolitik (CAP) og støtteformer under revision. Det er en pæn tredjedel af EU's samlede budget, der er tale om, som i sin nuværende form baseret på hektarstøtte favoriserer de store landmænd og klart modvirker hensynet til klima og biodiversitet. Det er afgørende at ændre denne politik, således at mindre landbrug favoriseres, da disse generelt er bedre til at sikre miljømæssige og sociale hensyn. Men mens dette skrives har både EU's ministre og parlament stemt for ændringer, som stort set fastholder den hidtidige model. Også den nationale regulering og støtte skal reformeres og begunstige de mindre landbrugs bidrag til omstillingen, fremme unge landmænds adgang til erhvervet og uddannelse til en bæredygtig praksis. Reformen af EU's landbrugspolitik bør også sikre en omlægning til en bæredygtig landbrugspraksis,

» *En væsentlig årsag til Covid-19 og lignende pandemier er det aktuelle, accelererende misbrug af jorden i form af afskovning og landbrugsekspansion*

hvilket indebærer, at en række økologiske praksisser skal fremmes. Først og fremmest regenerative metoder, der genopbygger jorden og biodiversiteten ved at anvende kompostering, sædskifter, braklægning, ekstensiv græsning, blandingskulturer af forskellige afgrøder, minimal jordbearbejdning, grønne marker året rundt samt bevarelse af omgivende natur og biodiversitet. Forskning viser, at der ved skånsom jordbearbejdning og grønne marker kan tilbageholdes lige så meget CO₂ i landbrugsjorden, som vi udleder ved afbrænding af fossile brændsler. Under dyrkningen er det jorden fremfor afgrøderne landmanden skal fokusere på. Ny regulering og støtteordninger skal bidrage til at nedbryde ”den agroindustrielle trædemølle”, hvor produktivtets- og prishensynets dominans har betydet erhvervets underlæggelse af finanskapitalens og agro-koncernernes profitabilitetskrav.

En af vejene til en ændring af den nuværende ejerstruktur i landbruget er gennem en statslig jordbrugsfond, som den overlevende husmandsorganisation *Frie bønder – Levende land* har stillet forslag om. Der er omkring 25.000 mindre brug i Danmark, men i kraft af de vanskelige vilkår for småproducenter har de måttet sælge eller bortforpagte hovedparten af jorden til de store brug. Tanken er, at fonden årligt opkøber 25-30 store brug, som udstykkes i mindre ejendomme, som bortforpagtes eller på nærmere vilkår sælges til uddannede landbrugere.

Den økologiske jordbrugsfond ved *Danmarks Naturfredningsforening* og *Landsforeningen for Økologisk Jordbrug* virker i samme retning. Endnu en model omfatter initiativer til fremme af forskellige former for andelsbrug, hvor producenter og forbrugere bindes sammen og i fællesskab sikrer bæredygtig produktion og bæredygtigt forbrug. I Danmark er en række fødevarefællesskaber etableret og under udvikling, som en følgende artikel viser. Men

også globalt er fællesskaber omkring både dyrkning og distribution af mad, typisk på lokalt plan, en fundamental vej til selvforsyning og madsuverænit og dermed til modstand mod agro- og fødevarekapitalens dominans. Fødevarefællesskaber kan også fungere som lokale markeder eller netværk for producenter og forbrugere og kan understøtte økonomisk, social og miljømæssig bæredygtighed på lokalt plan.

Landbrug og fødevareproduktion i et modvækst-perspektiv betyder anerkendelse af de værdier, der ligger i arbejdet med jordens ressourcer med respekt for naturen. Dermed betyder det også liv på landet. Bedre, mere retfærdige betingelser for småproducenter. Lokal/regional produktion og distribution. Brug af jordens kulstofabsorberende evne og en fortsat frugtbar jord i kraft af regenerative praksisser.

Ole Busck er ph.d. og medlem af redaktionen bag Nyt Fokus

Videre læsning

NOAH: *Handlingsplan for arealanvendelse i det åbne land*

IAASTD: *Agriculture at a crossroads 2016*

UNCTAD, *Trade and environment review 2013: Wake up before it is too late*

Nordisk Ministerråd 2018: *Future Nordic Diets*

Kjeld Hansen 2019: *Farvel til dansk landbrug*

IPCC 2020: *Climate Change and Land – Summary for Policymakers*

Madkultur i et biofysisk perspektiv

Modvækst indenfor produktion og forbrug af fødevarer indebærer udvikling af et nyt fødevarer system, som respekterer klodens biofysiske ressourcer. Det kræver også et skifte i valg af fødevarer og dermed en ny madkultur.

Af Hanne Østergård

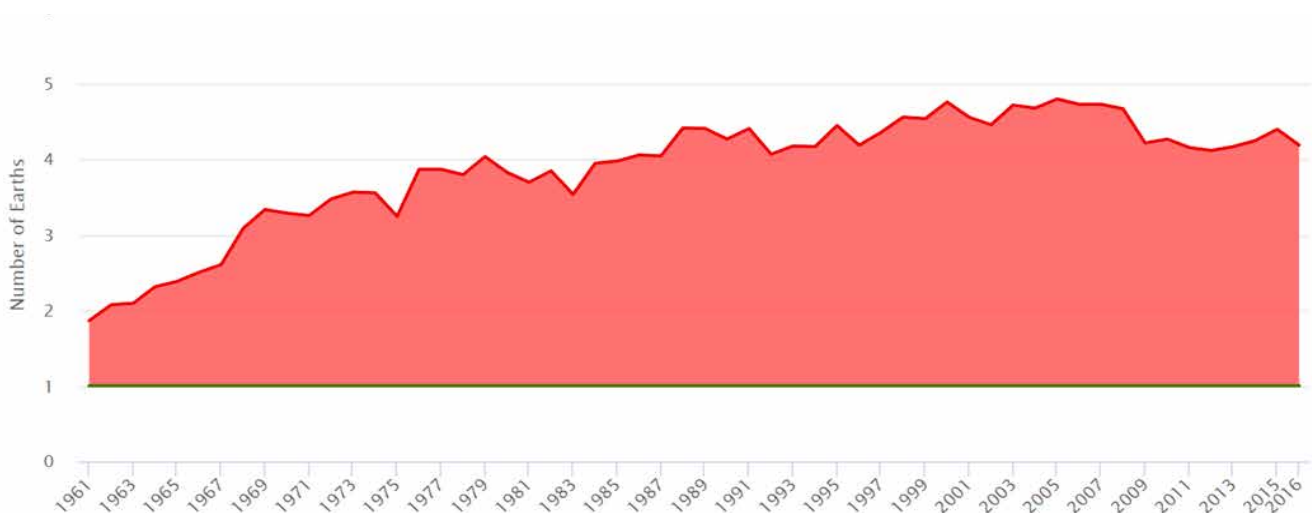
I århundreder har videnskaben vidst, at jorden er rund, men først for omkring halvtreds år siden har vi rigtig erkendt, at det betyder, at der kun er en endelig mængde af biofysiske ressourcer til rådighed i form af energi, råstoffer, vand, jord og biomasse. Da vi snart er otte milliarder mennesker på Jorden, er der ikke nok til os alle med det nuværende forbrug. Hvis vi forestiller os, at alle i verden skulle leve som os i Danmark, ville det, beregnet ud fra det *økologiske fodaftryk*, kræve ca. fire jordkloder (se graf). Det økologiske fodaftryk beregner, hvad der kræves af land- og vandareal for at producere den biomasse vi anvender, herunder det vi spiser og det vi bruger til veje, bygninger og indbo. I fodaftrykket indgår også det areal, som teoretisk set skulle bruges til at optage, hvad vi udleder af CO₂. Ser vi samlet på hele verdens befolkning, forbruges et areal svarende til mere end halvanden gange jordkloden, hvoraf ca. halvdelen går til at optage den CO₂, som udledes.

Da arealet således overstiger klodens areal, betyder det, at koncentrationen af CO₂ i atmosfæren vokser. Fødevarer systemet som helhed bidrager med næsten 40 pct. af den samlede

globale drivhusgasudledning ifølge rapporten *Et bæredygtigt fødevarer system for EU* fra *European Academies* i 2020.

Hvis man også tager i betragtning alt hvad verden bruger af biofysiske ressourcer, som er dannet igennem jordens historie, fås et meget højere tal. Det vil sige, at vi bruger voldsomt af hvad der skal blive fremtidige generationers livsgrundlag. Der er derfor mange ressourcemæssige grunde til, at en fundamental nytænkning af fødevarer systemet, både globalt og herhjemme, også er absolut nødvendig.

Energi er nødvendig for al produktion og vækst som midlet til at udføre arbejde. For bare to hundrede år siden kom arbejdskraften udelukkende fra mennesker, trækdyr og vedvarende energikilder som sol, vind og vand. I dag kommer energi oftest fra kraftværker og arbejdskraften fra maskiner, som begge typisk drives af fossil energi. Der arbejdes i store dele af verden på at udfase den fossile energi. Mængden af energi, som kan komme fra de vedvarende energikilder, er dog begrænset af de materialer, som disse teknologier kræver til deres fremstilling, samt af vejrliget. I fremtiden må det samlede energiforbrug derfor begrænses for at opfylde den globale befolknings behov.

Danmarks økologiske fodaftryk i perioden 1961-2016. Kilde: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org>

Direkte energiforbrug i landbrug og gartneri i gigajoule (Gj). Kilde: Danmarks Statistik (ENE2MU1).

Kilde: Danmarks Statistik

Et globalt studie, som inkluderer landbrug, fiskeri og skovbrug, har vist en voksende energieffektivitet mellem 1971 og 2017. Dette skyldes i visse dele af verden at maskiner drevet af fossil energi har erstattet trækdyr, og generelt at dyrkningsmetoder er forbedret og maskiner er mere energieffektive. I Danmark har landbrug og gartneri således tilsammen sænket det direkte energiforbrug med 25 pct. gennem de sidste 20 år (se graf). Dog er der også flere eksempler på nationale landbrugs- og fødevarer-systemer, som bruger mere energi til produktion, end hvad der ender som kalorier i afgrøder og fødevarer. Som eksempel brugte vi i Danmark i nulserne ca. fire gange så megen fossil energi direkte og indirekte til at producere vores fødevarer, som fødevarerne indeholdt af kalorier målt hos forbrugeren. Dette er langt fra energimæssigt bæredygtigt, og det har alene været muligt, fordi vi har haft store fossile ressourcer til rådighed. Desværre er der alt i alt kun få studier af denne type, hovedsageligt i industrialiserede lande, og de er svære at sammenligne, da de bygger på forskellige forudsætninger. Derfor er det svært at konkludere, hvad det reelle energiforbrug for fødevarer-systemer er i dag.

Kødforbrug

Kød, som det produceres i mange landbrugssystemer, har generelt en lav energieffektivitet. For det første anvendes en stor del af al den energi, som verdens afgrøder indeholder, til dyrefoder. For mindre end ti år siden var det ca. en tredjedel af energien. Ydermere genfindes i det kød, vi spiser, kun ca. 12 pct. af energien i foderet, resten bruges til dyrenes fordøjelse. Det er derfor vigtigt at kød værdsættes højt, og at antallet af husdyr begrænses til det antal, der er nødvendigt for at opfylde dyrenes gavnlige rolle i økosystemerne. Et studie af to fødevarer-scenarier for *Fremtidens nordiske diæter* har vist, at det er muligt at mætte den forventede nordiske befolkning i 2030 med økologisk mad, hvor afgrøderne hovedsagelig er dyrket i regionen, og husdyr hovedsageligt er fodret med græs og biprodukter, som ikke er egnet til menneskeføde.

Jordens befolkning urbaniseres i stigende grad, og desværre ses der en sammenhæng mellem kødforbrug og urbanisering i

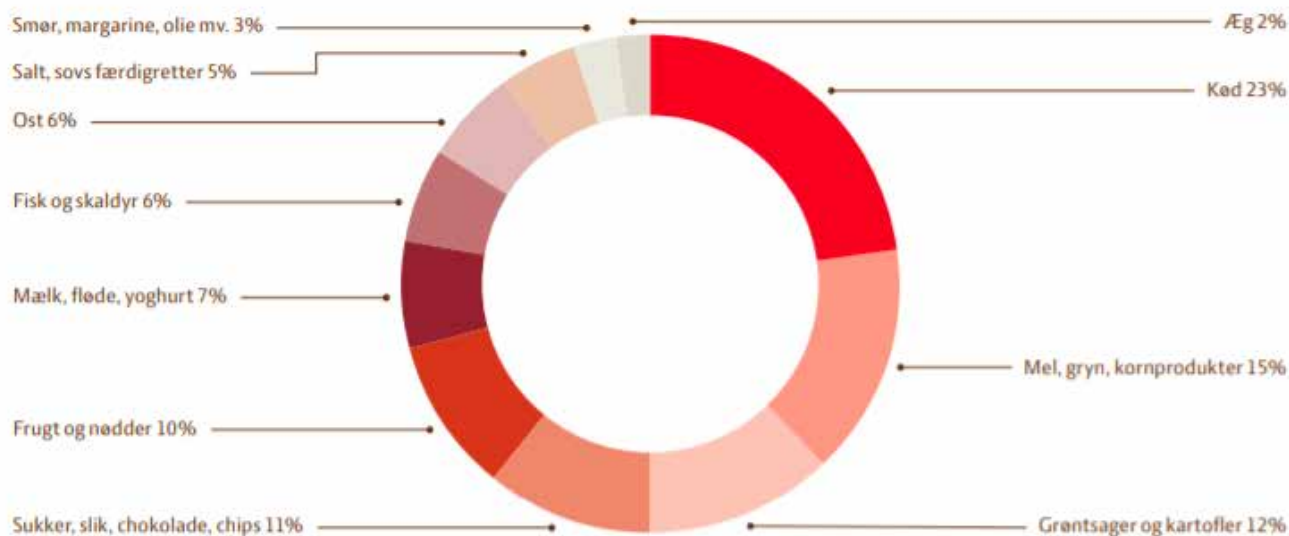
alle verdens lande med udgangspunkt i data fra perioden 1965-2010. Kødprodukter udgør kun 7 pct. af kalorierne i diæten for borgerne i lande med lav urbanisering, mens det udgør 32 pct. i lande med høj urbanisering. En plan for en sund kost, hvis produktion holder sig inden for de såkaldte planetære grænser for jordkloden, er beskrevet i rapporten *Sunde diæter fra et bæredygtigt fødevarer-system* fra EAT Lancet kommissionen i 2019. I denne kostplan udgør kød, æg og mælkeprodukter kun 11 pct. af diætens 2.500 kcal. I Danmark udgør kødprodukter 36 pct. af husstandenes fødevarerindkøb, hvilket dog ikke er helt proportionalt med procentdelen i vores diæt (se cirkeldiagram).

I forbindelse med den krævede ændring i vores kostvaner, er det vigtigt at overveje, hvorvidt det er en god ide ressource-mæssigt at erstatte kødprodukter med kødlignende, plantebaserede produkter. I en sammenstilling af resultater fra de få kendte studier af sådanne produkter, er konklusionen, at de kan have mindre miljømæssig påvirkning end produktion af kød. Dog afhænger resultatet af produktionsmetoder og hvilken kødproduktion, der sammenlignes med. Typisk sammenlignes kun med husdyrproduktion, hvor dyrene opfodres i industrielle fabrikker, og ikke med optimale dyrehold, hvor dyrene lever i kulturlandskabet og bidrager til funktionen af økosystemet og den landskabelige værdi.

Globalisering, selvforsyning og madsuverænitet

Globaliseringen har øget samhandelen, så færre og færre lande i verden er selvforsynende med fødevarer. Tres pct. af verdens lande producerede i 2010 ikke nok fødevarer til deres egen befolkning, og dette tal har været voksende siden 1965. Disse lande må importere fødevarer for at brødføde befolkningen, hvilket medfører et øget forbrug af fossile ressourcer til transport og nedsætter landenes forsyningsikkerhed. Alle lande bør have mere fokus på selvforsyning og på at øge samhandelen med nabolande frem for med lande, hvor der kræves transport over store afstande.

Danmark er et stort eksportland og ca. tre fjerdedele af vores fødevarerproduktion går til eksport, herunder hovedparten af vores nuværende animalske landbrugsproduktion.

Vores eksport baserer sig til dels på importerede varer. Cirka halvdelen af den økonomiske værdi af vores eksport af fødevarer bygger på bagvedliggende import, herunder importeret foder til husdyr, hvor kødet derefter eksporteres.

Initieret af *La Via Campesina* under overskriften *madsuverænit* arbejder mange NGO'er på at sikre, at alle befolkninger gives ret til sund og kulturelt tilpasset mad, produceret via bæredygtige metoder. Dertil sikres en ret til selv at definere egne fødevarer-systemer baseret på viden og behov fra dem, som producerer, fordeler og forbruger fødevarerne. Endelig inkluderes fremtidige generationers interesser. Uden øget selvforsyning vil en given befolkning miste indflydelsen på eget fødevarer-system. Madsuverænit er således en strategi til at modstå indflydelsen fra de store multinationale fødevarer-virksomheder og give ansvaret tilbage til lokale producenter.

Inden for de senere år er der i Danmark sket en kraftig udvikling af køb af lokale, sæsonbestemte, ofte økologiske fødevarer fra forskellige former for lokale fødevarer-fællesskaber, hvor frivillige bidrager med at organisere salg af grøntsager fra lokale producenter. Eksempler herpå er f.eks. *Økologiske Fødevarer-fællesskaber* i flere byer og *Spisekammer Halsnæs*. Også gårdbutikker med fælles salg, f.eks. til restauranter via fælles lager og hjemmesider har fremgang, f.eks. *Råhandel* og *Gofor-local*. Også kommuner bidrager i samarbejdet med økologiske mad-iværksættere, f.eks. med støtte til udgivelsen af magasinet *Vores grønne Lejre*. Der er fokus på at påvirke kostvaner, så kød udgør en mindre del. Startende med *Aarstidene* er der efterhånden mange abonnementsløsninger med levering af kasser direkte til forbrugeren. Flere fokuserer på danske og vegetabiliske produkter, men inkluderer også importerede varer, f.eks. *Simple Feast*, *FreshLand*, *Eat Grim*. Sidstnævnte sælger både overskudsproduktion og varer med former og størrelser uden for markedets standarder.

Visse tiltag vil dog ikke formindske energiforbruget i fødevarer-systemet, f.eks. hvis kosten øges med frugt og grønt, der produceres langt fra Danmark.

Ændring af madkulturen

I Danmark har borgerne generelt set stort økonomisk overskud til at købe fødevarer efter forgodtbefindende, og der smides store mængder væk. Fødevarer har i en årrække kun udgjort en lille del af vores privatbudget, lidt over 10 pct. For at ændre forholdet til fødevarer må der arbejdes for en ændring af madkulturen, så fødevarer bliver tillagt en iboende værdi og betydning, alt efter hvor stor den ressourcemæssige indsats har været for at producere produktet fra jord til bord. Her tænkes på 1) arbejdskraft i forbindelse med dyrkning, transport og forarbejdning, 2) landareal til dyrkning og græsning, 3) vandforbrug til dyrkning og forarbejdning, 4) (fossil) energi i forbindelse med dyrkning, transport og forarbejdning, men også til produktion af kunstgødning og pesticider. I kraft af at verdens ressourcer er for små til vores nuværende forbrug, set i forhold til antallet af mennesker, så kræves det, at alle tænker mere over, hvad der indkøbes og spises – især i den rige del af verden. En gruppe af forskere har for flere årtier siden defineret et sæt principper for bæredygtige valg i konceptet *The Natural Step*: Ved ethvert indkøb bør man i princippet vælge den vare, som formodes at:

» Som eksempel brugte vi i Danmark i nullerne ca. fire gange så megen fossil energi direkte og indirekte til at producere vores fødevarer, som fødevarerne indeholdt af kalorier.

» Fødevarer systemet som helhed bidrager med næsten 40 pct. af den samlede globale drivhusgasudledning

- Anvende færrest ressourcer fra undergrunden, inklusiv fossil energi.
- Udlede mindst muligt unaturligt eller langsomt nedbrydeligt affald til omgivelserne, inklusive drivhusgasser.
- Begrænse produktion som ødelægger økosystemer.
- Sikre at alle involverede parter kan få deres basale behov dækket.

Man kan i en vis grad blive hjulpet i sit valg af statskontrollerede certificerings- og mærkningsordninger, som økologimærket i Danmark og EU. For at sikre troværdigheden er det dog vigtigt, at ordningerne ikke er branchens egne. Endelig er der forskellige offentligt tilgængelige databaser med beregning af fødevarers klimaaftryk.

Desværre afhænger resultaterne som oftest af produktionsmetode, beregningsmetode og referenceenhed, f.eks. pr. ha eller pr. kg, så resultaterne må anvendes under hensyntagen til de ovenfor nævnte principper. Der savnes tilsvarende databaser for ressourceforbrug og for biodiversitetstab.

Under anvendelse af disse principper og sund fornuft vil indkøb af importerede varer og varer uden for sæson blive reduceret og i visse tilfælde blive begrænset til festlige lejligheder. Dette vil bidrage til at begrænse ressourceforbruget.

Detailhandelen kan også bidrage til ændring af madkulturen ved at undlade at give storkøbsrabatter, som decideret opfordrer til overforbrug. Ved rabatordninger i nogle forretninger er der et maksimalt antal enheder per kunde. Dette leder i retning

af rationering. Rationering har i sig selv ulemper i form af hamstring og sortbørshandel, men det er svært at se, hvordan man ellers kan begrænse forbruget.

Endelig er undervisning et vigtigt bidrag til ændring af madkulturen. Her er *Haver til maver* et godt eksempel. Der arbejdes for at styrke primært børn og unges engagement i bæredygtighed, madkultur og sundhed. De kulinariske skolehaver kan opfattes som et ekstra faglokale, hvor skoleelever tilegner sig den praktiske forståelse af kredsløbet fra jord til bord til jord.

Når børn ser, hvor stor indsats der skal til for at få gulerødder frem i en skolehave, så tænker de sig måske om en ekstra gang, inden de smider en gulerod fra madpakken i skraldespanden.

Med adfærdsændringer startende hos børn og unge nærmer vi os måske et socialt tipping point, hvor der er opnået den kritiske masse i befolkningen, som muliggør et paradigmeskift i madkulturen. Håbet for et anderledes fødevarer system baseret på modvækst er (lyse)grønt.

Hanne Østergård er ph.d., bestyrelsesmedlem i Roskilde Økologiske Fødevarerfællesskab og medlem af redaktionen af *Nyt Fokus*.

Videre læsning

Markussen, M. & Østergård H. (2013): *Energy analysis of the Danish food production system: Food-EROI and fossil fuel dependency*. I tidsskriftet *Energies*, nr. 6.

Marshall, Z. & Brockway, P.E. (2020): *A Net Energy Analysis of the Global Agriculture, Aquaculture, Fishing and Forestry System*. I tidsskriftet *Biophysical Economics and Sustainability*, nr. 9.

Santo, R.E. m.fl. (2020): *Considering Plant-Based Meat Substitutes and Cell-Based Meats: A Public Health and Food Systems Perspective*. I tidsskriftet *Front. Sustain. Food Syst.*, nr. 134.

Schramski, J.R. m.fl. (2019): *Declining Country Level Food Self Sufficiency Suggests Future Food Insecurities*. I tidsskriftet *BioPhysical Economics and Resource Quality*, nr. 12.

Grænseløs vækst og mobilitet har rod i kulturen

Fortsat øget mobilitet hænger uløseligt sammen med det moderne vækstprojekt. Begge dele bunder i rodfæstede kulturelle forestillinger om mennesket som et ophøjet væsen, der står udenfor og hævet over naturen. Det handler om adskillelsen af mennesket i sjæl og legeme og af universet i ånd og materie.

Af John Holten-Andersen

» *Det mobile vækstsamfund ophæver stedets, lokalsamfundets og efterhånden også nationernes grænsesættende betydning i den menneskelige tilværelse*

Økonomisk vækst har mange ansigter. Ét af dem er den stadigt øgede mobilitet, som kommer til udtryk i den konstant voksende transport. Over de sidste 50 år er såvel person- som godstransporten steget endog hastigere end den økonomiske vækst. Og den vækst har først og fremmest fundet sted på landevejene. Stort set al godstransport foregår i dag i lastbiler og for persontransporten er antallet af biler og antallet af kørte kilometer pr. bil eksploderet, mens den kollektive transport er gået tilbage. Dette har kun kunnet lade sig gøre i kraft af en enorm udvidelse af den vejbaserede infrastruktur, der overalt har skabt store ar i landskabet.

Transporten er i dag en af de største bidragydere til klimabelastning, ligesom den har ødelæggende konsekvenser på en lang række miljøparametre som luftforurening, vandforurening, jordforurening og støj. Naturen lider under et landskab, der bliver gennemskåret af stadigt flere nærmest uoverstigelige barrierer. Endelig skal nævnes, at såvel transportmidler som infrastruktur kræver enorme mængder af ressourcer, hvoraf mange er ved at blive udtømte.

Til trods herfor har det været umuligt at samle til effektiv modstand mod denne vækstmaskine, som derfor har fået lov til at buldre derudad i en menneskealder. Hvor man på andre områder har set stærke modtendenser vokse frem, f.eks. i form af økologiske fødevarer eller vedvarende energi, har sådanne alternativer været fraværende på transportområdet. Blandt miljøorganisationerne er der også få, der har haft et kritisk fokus på transportområdet, og de, der har, er små og svage. Dette afspejler sig i det politiske liv, hvor der næsten ingen opposition har været til den herskende transportpolitik. Selv angiveligt miljøbevidste partier som SF, Radikale og Konservative har bakket op om bil- og asfaltmafiaens vedvarende pres for mere vejinfrastruktur. "Asfalt er frihed" lyder det på asfaltindustriens konferencer.

Hvis vi vil ændre dette, må vi prøve at forstå, hvorfor stadig øget mobilitet indgår som en integreret del af at det vækstparadigme, som har præget ikke mindst de vestlige samfund i nogle generationer.

Ophævelse af tid og sted

Økonomisk vækst handler for mange om fortsat øget forbrug af teknologisk frembragte ting. Det er imidlertid ikke forbruget i sig selv, der er det egentlige mål. Det er snarere at gøre os fri af vores forankring i og afhængighed af vort naturgrundlag. Vækstparadigmet er derfor intimt sammenvævet med den fremskridts- og frigørelsestænkning, der har været fremtrædende i

den vestlige kulturkreds siden oplysningstiden. Og det er netop denne dybere kulturelle begrundelse for vækstideologien, der placerer fortsat øget mobilitet som en afgørende brik i moderne politik. For frigørelsen fra vort naturgrundlag betyder jo ikke mindst, at vi gør os fri fra vores tilknytning til et sted.

Vor tids grænseløst mobile menneske kan således aldrig være til stede noget sted, men må hele tiden være på farten fra det ene sted til det andet. Det mobile vækstsamfund ophæver stedets, lokalsamfundets og efterhånden også nationernes grænsesættende betydning i den menneskelige tilværelse. Alle stedbaserede sociale og kulturelle fællesskaber nedbrydes til fordel for anonyme globale institutioner bemandet af kosmopolitiske verdensborgere. Dette sker som sagt under påberåbelse af frihed, men det er en frihed med en mørk bagside. For den indebærer samtidig den eksistentielle rodløshed, der om noget synes at martre det moderne menneske.

Det frie mobile liv ophæver stedets betydning i menneskers liv. Noget tilsvarende gør sig gældende for tiden. For den tid, der hører stedet til, er i sin natur cyklisk og rummer f.eks. døgnets og årstidernes vekslen. I den grænseløst mobile tidsalder er denne cykliske og stedbestede tid erstattet af en universel og lineært fremadskridende abstrakt tid. Under dette tidsregime ophæves døgnets og årstidernes rytme i menneskers liv. I princippet kan vi arbejde på alle tider af døgnets alle dage om ugen, ligesom der næsten ikke mere er forskel på hvad vi laver på de forskellige tider af året. Selv livets forskellige faser fra fødsel til død forsøger vi at ophæve med et ideal om at være evigt unge.

Den grænseløse mobilitets ophævelse af tid og sted indebærer, at det moderne menneske må leve uden for sin krop. For som kropslige væsener er vi nødvendigvis til stede på netop det sted, hvor vores krop befinder sig, hvorfor vi også er til stede i den tid, der hører stedet til. Men, når vi hele tiden er på farten fra sted til sted og sætter os ud over den tid, der gælder på det givne sted, kan vi aldrig rigtig hvile i vores krop.

Adskillelse af ånd og materie

Derfor er også vore sanser sat på standby, for de hører kroppen til. Til gengæld er vores bevidsthed i permanent alarmberedskab, for den er konstant optaget af f.eks. at se på uret, aflæse bilens display, tjekke SMS'er eller mails, læse dokumenter osv. Når vi gør alt det, har vi effektivt sat krop og sanser ud af spil.

Det moderne menneske er i vidt omfang afskåret fra en kropslig og sanselig relation til sin omverden for i stedet at være låst inde i en symbolverden. Denne situation er blevet voldsomt

Foto: Tristan Schmurr (Creative Commons)

skærpet under de sidste 50 års teknologiske revolution, men har rødder, der rækker langt tilbage i vestlig kultur. For helt fra begyndelsen har man i vestlig tænkning opereret med en adskillelse af ånd/bevidsthed og materie i forståelsen af menneskets placering i verden. Og ikke alene har man adskilt de to sider af tilværelsen, men tillige installeret et herredømme-forhold mellem dem: Det er ånd og bevidsthed der skal herske over krop og materie. Med tiden er det blevet til en sammenhængende kulturel konstruktion, hvorefter den menneskelige kultur opfattes som stående udenfor og hævet over naturen, ja, naturen er blevet reduceret til en livløs materie, der som sådan skal tjene som råmateriale for menneskets langt mere ophøjede frembringelser.

Det er denne frigørelse af ånden fra dens forankring i materien og dermed kulturen fra dens forankring i naturen, der udgør selve kernen i det moderne fremskridtsprojekt. Og det projekt er så dybt rodfæstet i vores kultur, at det er svært at slippe ud af.

Illusionen om "grøn vækst"

Selv i dag, hvor vi med egne øjne kan se at dette projekt har ført til omfattende ødelæggelser af vort eksistensgrundlag, vægrer de fleste sig ved at drage konsekvensen. I stedet klynger man sig til troen på, at vi kan skabe et nyt angiveligt "grønt" fremskridt, som man kalder for "grøn vækst". Det projekt handler *ikke* om, at vi skal reducere vores naturbeherskelse, men i stedet at vi skal løfte den op på et højere niveau. Midlet hertil er – som det har været i den hidtidige beherskelsesstrategi – ny teknologi. Blot med den tilføjelse at den nu skal være grøn. Men, beherskelse er og bliver beherskelse – uanset om man kalder den for grøn eller ej.

En vigtig del af denne tro på "grøn vækst" og "grønne teknologier" er forestillingen om, at vi kan skabe en "grøn mobilitet". Det handler ikke om, at vi skal reducere transporten, men om at vi skal udvikle grønne biler baseret på el produceret af grønne energikilder. Hvor den grønne strøm skal komme fra til at drive en fortsat voksende transportsektor plus alt det andet, den

fremover skal bruges til, står hen i det uvisse. Og alle de andre miljø- og naturproblemer, som en voksende transportsektor er årsag til, ændres ikke ved at skifte olien ud med el, grøn eller ej.

Det hele hviler på en usagt antagelse om, at det er menneskets bestemmelse at gøre sig til herre over stadigt større dele af livet her på jorden, koste hvad det vil. Men, sådanne drømme om verdensherredømme har det med at ende i et mareridt – og netop det er, hvad vi hastigt er på vej imod, hvis ikke vi sadler grundlæggende om.

En grøn revolution

At opgive bestræbelsen på verdensherredømme indebærer et opgør med troen på, at vi mennesker indtager en privilegeret position blandt alle væsener på jorden. Vi må indse at vi som alt andet levende først og fremmest er til som kropslige og sanselige væsener og at det netop er i kraft heraf, at vi indgår i livets store kredsløb.

I stedet for at stille os uden for dette liv for at herske over det, bør vi gøre det modsatte: Fordybe os, forundres, betages og tage ved lære. Det forudsætter at vi genopdager vores krop og vore sanser som det, der grundlæggende giver tilværelsen værdi.

Når vi gør det, indser vi hvor meningsløse store dele af vækst-samfundets påtvungne aktiviteter dybest set er. At halse efter penge, at fylde vort liv med forbrug, at sidde bag en skærm de fleste af vore vågne timer. Men, også at sidde i en bil på en motorvej dag ud og dag ind eller at krydse kontinenter i et fly i 10 km's højde.

Når vi finder tilbage i vores krop og lytter til vore sansers vidnesbyrd bliver det straks vigtigt at være til stede på stedet, frem for at halse fra sted til sted. Stedet får med andre ord betydning og med det alle de betydningsfulde ting og begivenheder, der hører stedet til: Naturen på stedet, fællesskaberne på stedet, men også den kultur og historie, der findes på stedet.

At være til stede på stedet er også at være til stede i nuet, for nuet åbner sig altid, når man er kropsligt og sanseligt nærværende. At

åbne sig for nuet er at lade tiden komme én i møde, i stedet for altid at se på uret og forbande, hvor hurtigt tiden går.

Alt dette modsiges af vækstsamfundets krav om hastighed og grænseløs mobilitet, som gør det umuligt at være til stede her og nu, fordi man altid har sin hjerne fokuseret på "vigtigere" sager et andet sted ude i fremtiden. Derfor er dette regime ufatteligt opslidende, selvom det bryster sig af at være let og bekvemt. Men, faktum er at stadigt flere mennesker bukkes under for det pres på krop og psyke, som den rastløse stedløshed indebærer.

Derfor er der også flere og flere, der melder fra og peger på andre måder at indrette tilværelsen på. At genopdage naturen – både inde i sig selv og udenfor – er blevet en vigtig del af den grønne bølge, som har fået tag i mange mennesker de seneste år. Det skyldes derudover den øgede opmærksomhed på klima, biodiversitet og de andre globale økologiske kriser, men også en stigende lede ved vækstsamfundets ødelæggende konsekvenser for mennesket selv.

Hvis vi vil skabe en ægte grøn omstilling må vi formå at koble disse to kritikpunkter til en fælles fortælling om et samfund, der på en og samme tid er mere natur- og menneskevenligt. Det kræver et opgør med dybt rodfæstede forestillinger i vestlig tænkning, først og fremmest bevidsthedens hegemoni over krop og sanser. Men en sådan kulturrevolution indebærer et opgør med de politiske og økonomiske strukturer, der er skabt i denne tæknings billede.

Politisk handler den grønne revolution om, at vi gør op med globaliseringen for i stedet at styrke lokalsamfundene som den grundlæggende politiske og økonomiske ramme om folks liv. Fremfor at koncentrere stadig mere magt i fjerne og anonyme systemer, må vi styrke de nære og levende fællesskaber. I arbejdslivet må vi arbejde for tid til faglig fordybelse frem for konstant effektivisering, og vi må igen sætte pris på det gode håndværk, frem for på rationalisering og automatisering. Og så må vi igen lære at begå os i den fysiske virkelighed – hvad enten det er ude i naturen eller sammen med andre mennesker – i stedet for at gemme os inde i et stadigt mere virkelighedsfjernt virtuelt univers.

En omstilling af samfundet efter disse pejlemærker vil givetvis betyde, at vi bliver fattigere i penge. Til gengæld bliver vi rigere i alt det, som ikke kan måles i kroner og ører: Natur, fællesskab, nærvær, fordybelse. Kort sagt: Livet selv.

» *Med tiden er det blevet til en sammenhængende kulturel konstruktion, hvorefter den menneskelige kultur opfattes som stående udenfor og hævet over naturen.*

John Holtten-Andersen er civilingeniør, medlem af NOAH's bestyrelse og aktiv i modstanden mod en Kattegatforbindelse og andre ødelæggende motorvejsprojekter.

Modvækst er den virkelige grønne realisme

”Grøn vækst” er et luftkastel. Samfundet efter væksten vil have et lavere privatforbrug, men det er vand ved siden af det øko-soziale kollaps, som er konsekvensen af ideen om grøn vækst. Intet tyder på at væksten i tilstrækkelig grad kan “afkobles” fra presset på miljø og ressourcer.

Af Emil Weis Brix

Når folk møder ideerne fra de få vækstkritiske grupperinger, bliver det ofte kommenteret, at ideen om modvækst er “svær at sælge”. Svær, fordi den tvinger os til at gøre op med ideen om, at vores økonomi har brug for vækst, for at den trives og kan sikre den nødvendige beskæftigelse, som giver folk noget “at leve af”. Men måske i endnu højere grad fordi den udfordrer den ofte implicit accepterede ide om, at en fortsat vækst vil give os allesammen en bedre levestandard.

Selvom klima- og miljøproblemerne i den grad er steget i betydning for vælgerne, og var vælgernes førsteprioritet ved folketingsvalget i 2019, lever ideen om fortsat vækst i de rige lande stadig i bedste velgående. Måske fordi ideen om “grøn vækst” lover at adressere disse store bekymringer i befolkningen, ofte via skyhøje løfter om fremtidens teknologiske potentiale, samtidig med at væksten vil gøre os alle “rigere”. Der er med andre ord lagt op til et klassisk “win-win” scenarie, hvor vi har intet at tabe og alt at vinde.

Sammenlignet med denne optimisme virker vækstkritikernes varslinger om globalt ressourcekollaps og tilhørende konflikter knap så sjove. Men nu er det jo desværre ikke sådan, at naturlovene, jordens ressourcer og de planetære dynamikker indrettes efter menneskets lyster – så i hvilken retning peger den tilgængelige evidens?

Er afkobling mulig?

Ideen om grøn vækst er fundamentalt afhængig af med rimelig sikkerhed at kunne demonstrere, at den globale økonomi kan afkobles, i tilstrækkelig grad, fra samtlige essentielle miljøparametre. Det er altså ikke nok, at man i forhold til f.eks. drivhusgasser kan påvise den relevante afkobling i et afgrænset geografisk område på enkelte miljøfaktorer.

Et eksempel på dette er den store andel vindenergi på Samsø – en ofte fremhævet succeshistorie. I modsætning til nogle menneskelige forståelser, er de planetære dynamikker nemlig ligeglade med politisk optegnede grænser. Så hvis Samsø

borgere forbruger en masse produkter, relaterede til f.eks. skovrydning, såsom svinekød og småkager (sojadyrefoder og palmeolie), vil afkoblingen være begrænset eller fraværende og Samsøs samlede fodaftryk vil fortsat være klima- og miljøbelastende, og dermed ikke bæredygtigt. Dette eksempel er naturligvis hypotetisk, men når Danmark omtales som et foregangsland i relation til udledning af drivhusgasser, er det altså fordi der er faktorer vi ikke medregner, og fordi de gældende regler i regi af FN’s klimapanel (IPCC) ikke er gode til at bringe denne manglende bogføring frem i lyset. Danmarks Statistik vurderer faktisk, at Danmarks samlede drivhusgasudledning er *steget* siden 1990, hvis man medregner udledninger fra biomasse og international transport. Det er stik imod den historie de fleste danskere bliver fortalt om Danmark som en førende grøn nation.

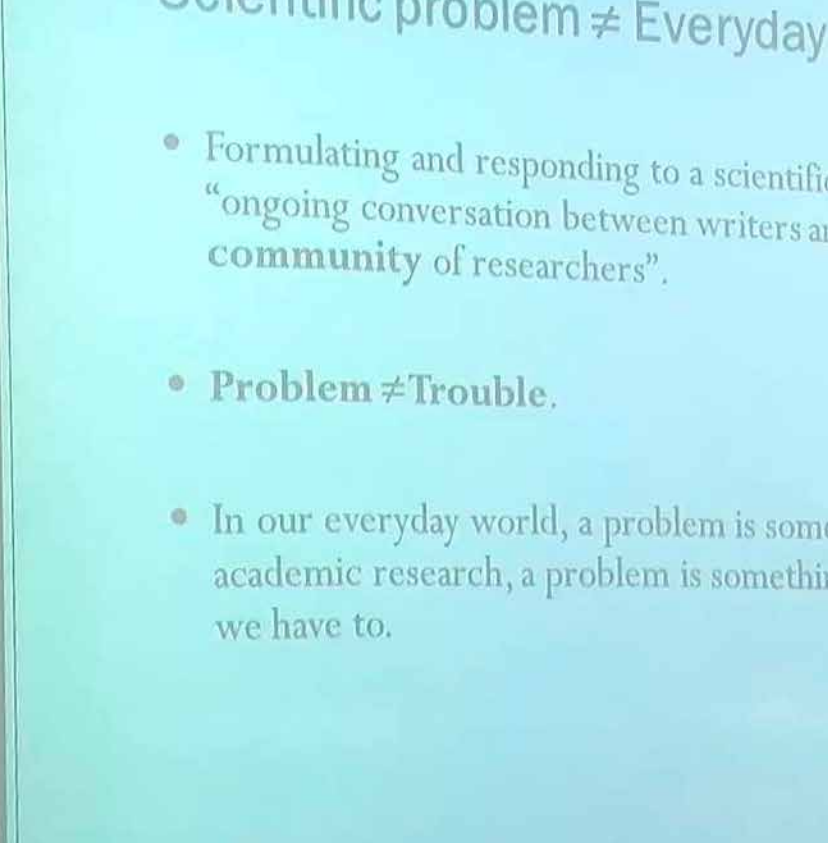
Denne konceptualisering af Danmarks drivhusgasudledninger er endda mildere end en total beregning af danskernes fodaftryk, altså den totale udledning som konsekvens af vores forbrug, og den regner heller ikke de såkaldte “rebound” effekter af vores mere effektive produktion med. Fokuserer man på udledning af drivhusgasser, kunne et eksempel være, at den energieffektivisering, der er sket i danske boliger, er blevet “slugt” af et stigende energiforbrug – altså har udledningerne stabiliseret sig på samme høje niveau i stedet for at falde, sådan som bl.a. Peter Nielsen og Petter Næss beskriver det i deres bidrag til bogen *Modvækst: Omstilling til Fremtiden* fra 2011. Således leder energieffektiviseringer ikke nødvendigvis til reelle fald i udledninger, da de også muliggør et højere forbrug. Dermed er det altså et (politisk) valg, hvad vi skal bruge vores produktivitetstigninger på.

En række forskere har på vegne af den europæiske miljø-sammenslutning, European Environmental Bureau (EEB) påpeget i rapporten *Decoupling Debunked*, at der ingen empirisk evidens er for en afkobling, der er tilstrækkelig, global og permanent. Dette er et af de største “metastudier” på området,

Giorgos Kallis forsker i økologisk økonomi og er blandt de centrale skikkelser i den internationale modvækstdebat.

Foto: Riccardo Mastini (Creative Commons)

altså studier, der gennemgår de eksisterende studier på området for at danne overblik. Deres konklusioner understøttes af andre studier, der gransker tesen om grøn vækst. Også det tyske miljøministerium har udgivet en rapport om emnet. Den konkluderer, at der ikke er noget empirisk grundlag for at grøn vækst kan lade sig gøre på nuværende tidspunkt (*Umweltsundesamt, 2018*). Dog hævdes det i rapporten, at der ikke er grundlag for at udelukke, at grøn vækst kan lade sig gøre "i teorien". Kan det så lade sig gøre, "i teorien"?

Netop det, og andre vigtige spørgsmål, giver to af de største navne indenfor modvækst-forskningen internationalt, Georgios Kallis og Jason Hickel, et svar på i artiklen *Is Green Growth Possible* udgivet i det videnskabelige tidsskrift *New Political Economy* i 2019. Ligesom de tidligere nævnte kilder, konkluderer de ikke bare, at absolut afkobling ikke finder sted, når man kigger på hele billedet. Faktisk peger de på, at tendensen er den modsatte: Det vil sige en stærkere kobling mellem fodaftrykket, altså den totale miljøbelastning, og væksten. Ydermere er der noget der tyder på at lande, der har haft en tendens til *relativ* afkobling,

igen er hoppet på den ressourcetunge damptrøkle, som den moderne økonomi udgør. Altså formår lande ikke at afkoble på længere sigt.

Vedrørende ideen om at grøn vækst godt kan lade sig gøre, "i teorien", gennemgår artiklen en række modelleringsstudier, dvs. studier der prøver at simulere fremtiden under bestemte antagelser. Også her modsiger konklusionerne grøn vækst fortællerne, da det selv med enormt optimistiske antagelser omkring teknologi og adfærd ikke lader til at være muligt at afkoble i tilstrækkelig grad med fortsat vækst. Modsat er der noget der tyder på, at afkoblingen kan lade sig gøre, hvis vi har global nulvækst. Dette bakkes yderligere op af et studie publiceret i 2020 i et af de mest citerede tidsskrifter på verdensplan, *Nature Sustainability*, af Simone D'Alessandro m.fl. i en artikel med titlen *Feasible alternatives to green growth*. Dette hold af forskere forsøger ligeledes at simulere forskellige økonomiske scenarier på lang sigt, heriblandt grøn vækst og modvækst, og konkluderer, ligesom andre studier, at modvækst er den eneste langsigtede løsning, hvis vi skal leve op til målene i Parisaftalen.

» *Da vores samfundsøkonomiske aktiviteter lægger et pres på samtlige de planetære grænser, er der et stærkt argument for, at vi også bør måle konsekvenserne af vores aktiviteter på holistisk vis.*

A photograph of Kate Raworth, a British economist, speaking at a podium. She is wearing a black and white striped shirt and a necklace with a red circular pendant. Her hands are raised as if gesturing during her speech. A microphone is positioned in front of her, and a glass of water is visible on the podium to her left.

Kate Raworth er britisk økonom, og hendes ideer om en såkaldt "doughnut-økonomi" har fået stor, international gennemslagskraft.

Foto: Heinrich-Böll-Stiftung (Creative Commons)

» En række forskere har på vegne af den Europæiske miljøsammenslutning (EEB) påpeget at der ingen empirisk evidens er for en afkobling, der er tilstrækkelig, global og permanent.

Det skal siges, at dette sidste studie har et mere snævert fokus på drivhusgasser i modsætning til de mere omfattende parametre som Hickel og Kallis benytter. Dette er vigtigt at nævne, da resultaterne trækker endnu længere i retning af modvækst, når man bruger en mere holistisk indikator for verdensøkonomiens samlede økologiske fodaftryk. Da vores samfundsøkonomiske aktiviteter lægger et pres på samtlige de planetære grænser, er der et stærkt argument for, at vi også bør måle konsekvenserne af vores aktiviteter på holistisk vis. Dette er desværre langt fra virkeligheden, hvor internationale aftaler som bekendt indgår i "siloer", hvor man skiller de forskellige miljøproblemer ad. Det til trods for, at miljøproblemerne allesammen overvejende skyldes, i hvert fald i et modvækstperspektiv, at (vestlige) vækstøkonomier har vokset sig for store.

Ikke alt sammen skidt

Dog er det ikke alt sammen "doom & gloom". Modvækst er et forskningsparadigme der, ironisk nok, har været i vækst det sidste årti, sådan som det bl.a. *beskrives på hjemmesiden* for den

internationale sammenslutning af modvækstforskere og -praktikere *Research & Degrowth*. Derudover er der også tegn på, at mere vækstkritiske tanker spredt sig blandt meningsdannere, omend langsommere og i mildere former end man måske kunne tænke sig. Blandt andet et opråb fra mere end 1100 forskere og aktivister, der opfordrer til at droppe økonomisk vækst som et centralt mål i *Dagbladet Information* den 20. maj 2020.

Kate Raworths stort sælgende bog baseret på konceptet "doughnut economics" plæderer ikke direkte for degrowth, men forkaster vækst, f.eks. målt ved BNP, som styringsinstrument for samfundsøkonomien. Dette koncept har de taget til sig i Amsterdam, og nu også i København kommune ifølge artiklen *København omfavner doughnutten* i *kommunen.dk* fra d. 13. september 2020!

Selvfølgelig skal man være skeptisk, når man hører disse udmeldinger. Særligt når det viser sig, at København kommunes ambition om såkaldt "klimaneutralitet" er baseret på en form for klimakompensation, der er en altafgørende del af grundlaget for at nå målet, jf. kommunens klimaplan *KBH 2025 klimaplanen*:

En grøn, smart og CO₂ neutral by fra 2012. Dog er det et tegn på, at samfundet, stille og roligt, er begyndt at få nogle andre prioriteringer. Det er vigtigt, da det er en åbenlys forudsætning for at ændre samfundsøkonomien fra sit maniske vækstofokus.

Noget andet, som også taler for at modvækstens tid for alvor er kommet, er de mange sociale slagsider vækstparadigmet viser sig at have. Allervigtigst er det måske her at notere sig argumentet om at vedvarende vækst *ikke* giver vedvarende lykke. Et argument som den britiske økonom bag *World Happiness Report*, Richard Layard, har fremlagt.

At den fortsatte væksts effekt på menneskelig lykke er ikke-eksisterende, er et fænomen man kan spore tilbage til 1980'erne. På baggrund af den manglende effekt, er der altså grundlag for at så grundlæggende tvivl om formålet med den økonomiske vækst, selv i fraværet af massive miljøproblemer. Når nedskæringer på velfærd og manglende beskatning af de superrige nedprioriteres i konkurrencedygtighedens navn for angiveligt at sikre væksten, bliver det endnu mere absurd. Når vi arbejder langt mere end der er behov for af kulturelle og institutionelle årsager, som forfatterne til bogen *Pseudoarbejde*, Dennis Nørmark og Anders Fogh Jensen, dokumenterer, træder vi endnu et skridt dybere ind i det absurde teater, som de senkapitalistiske økonomier udgør.

Modvækst er eneste alternativ

Vi i modvækstbevægelsen må fortsætte med at insistere på de overvældende miljømæssige og socioøkonomiske argumenter imod grøn vækst og henvise til det eneste seriøse alternativ: modvækst. Vi må gøre det, selv om vi ikke endnu har alle svarene på den grønne omstillings mange udfordringer, men vi arbejder på det. Jeg tror endda det er godt at understrege dette. I kraft af at ingen samfundsøkonomier har været styret efter væstkritiske normer og principper, må vi indrømme at ideen om modvækst på sin vis er et socialt eksperiment med en masse usikkerheder. Men det er vand ved siden af den bevisbyrde, der ligger på grøn vækst fortalernes banehalvdel. En ide, der lige nu er ved at køre den globale økonomi ud over de planetære grænser, og ikke gør vinderne i de rige økonomier lykkeligere.

Den slags absurde ideer bør vi kunne udfordre med den største selvtillid, samtidig med at vi går deliberativt og åbent til værks, når det kommer til de konkrete løsninger. Løsninger, vi må udarbejde med det samme, så det ikke er folks manglende forestillingsevner, der får dem til at klynge sig til det luftkastel, som grøn vækst tydeligt er.

» *Ideen om grøn vækst er fundamentalt afhængig af med rimelig sikkerhed at kunne demonstrere, at den globale økonomi kan afkobles, i tilstrækkelig grad, fra samtlige essentielle miljøparametre.*

Klima, køn og vækstkritik

Økofeminismen indeholder en grundlæggende samfundskritik, der i høj grad stemmer overens med den vækstkritik, der findes i modvækst-tankegangen. Ønsker vi en bæredygtig omstilling, der kan håndtere klimaforandringer, må vi også forholde os til magt, køn, klasse og etnicitet.

Af *Safania Normann Holm Eriksen*

Vi står over for flere globale, sammenkoblede kriser på miljø- og klimaområdet. Disse kriser er ifølge modvækst-tankegangen forårsaget af et økonomisk system baseret på eksponentiel vækst til fordel for et lille mindretal af meget rige mennesker. Økofeminisme forbinder klima- og miljøkriserne til ulighed, undertrykkelse og udnyttelse. Ifølge økofeminismen er uligheden blandt mennesker, uanset køn, og udnyttelsen af naturen uløseligt forbundet med det kapitalistiske patriarkat. Målet med økofeminisme er at befri naturen og alle undertrykte sociale grupper fra undertrykkelsen. Denne artikel foreslår, at modvækst sætter større fokus på magt, køn, klasse, og etnicitet via et engagement med økofeminismen.

Modvækst

Kontinuerlig økonomisk vækst er en iboende del af den globale kapitalistiske økonomi. Økonomisk vækst afhænger af stigende forbrug, produktion og udnyttelse af naturen og dens ressourcer, og måles i bruttonationalproduktet (BNP). Grænseløs vækst på en begrænset planet er et problem, som har været bredt anerkendt siden offentliggørelsen af den videnskabelige rapport *Grænser for vækst*, skrevet af Donella H. Meadows m.fl. og udgivet i 1972. Vækstkritikere har således længe identificeret kriser inden for miljø- og klimaområdet som direkte konsekvenser af det økonomiske system.

Federico Demaria m.fl. skriver i artiklen *What is degrowth?* fra 2013, at modvækst (degrowth) handler om at reducere produktion og forbrug i de rige lande (den "overudviklede verden"), som et nødvendigt middel til at opnå miljømæssig bæredygtighed og social retfærdighed. Ideen med modvækst er ikke blot at stoppe væksten. Modvækst forstås her som en diskussion relateret til behovet for bæredygtig omstilling inden for planetens grænser. Men, som Eeva Houtbeckers og Idil Gaziulusoy, der forholder sig til den teoretiske ramme for arbejdet med modvækst, skriver i en artikel fra 2019 med titlen *Ecofeminist Understandings of Care and Design for Sustainability Transitions*, så kræver forståelsen og udmøntningen af modvækst en mere kritisk indsigt i, hvordan modvækst kan opnås. Ifølge forfatterne kræver det en mere dybtgående overvejelse af spørgsmål om magt, køn, klasse og etnicitet.

Foto: Elyssa Fahndric (unsplash.com)

» *Økofeminisme forbinder klima- og miljøkriserne til ulighed, undertrykkelse og udnyttelse. Ifølge økofeminismen er uligheden blandt mennesker, uanset køn, og udnyttelsen af naturen uløseligt forbundet med det kapitalistiske patriarkat.*

Økofeminismen

Økofeminismen har sine rødder i 1970'ernes sociale bevægelser. Den franske feminist Françoise d'Eaubonne hævdes at være den første til at bruge begrebet *økofeminisme* (l'eco-féminisme). Økofeminisme inkluderer i dag aktivister og forskere fra hele verden. Der er mange varianter af økofeminisme, men fælles for dem er en kritik af undertrykkelsen af kvinder, andre mennesker (især ikke-vestlige, ikke-heteroseksuelle og ikke-hvide mennesker) og naturen. Mange økofeminister bruger begrebet *det kapitalistiske patriarkat* og lignende magtbegreber til at beskrive manifestationen af dominans over kvinder og natur.

Sylvia Walby diskuterer begrebet *patriarkat* i artiklen *Theorising Patriarchy* fra 1989 og definerer det som et system af sociale strukturer og praksisser, hvor mænd har magt over kvinder. Walby skriver at patriarkatet, der manifesterer sig forskelligt i forskellige kulturer, blandt andet består af strukturelle relationer indenfor mange områder af samfundet: I *staten*, hvor kvinder sjældent har formel magt og repræsentation. I *husstanden*, hvor kvinder er mere tilbøjelige til at udføre husarbejde og opdrage børnene. I forhold til *vold*, hvor kvinder oftere bliver misbrugt. I forhold til *betalt arbejde*, hvor kvinder oftere får mindre løn. Inden for *seksualitet*, hvor kvinders seksualitet oftest behandles mere negativt. Inden for *kultur*, hvor repræsentation af kvinder i medierne og populærkulturen ofte er stereotyp og sexistisk. Ifølge økofeminismen er det kapitalistiske patriarkat et universelt anliggende, da dominans og undertrykkelse af mennesker og natur opleves globalt, og konsekvenserne af disse magtsystemer truer livet på Jorden.

I en artikel fra 2019 med overskriften *Transcending the learned ignorance of predatory ontologies*, skriver Sarah-Louise Ruder and Sophia Rose Sanniti, at økofeminismen udforsker de patriarkalske rødder i det kapitalistiske, vækstorienterede økonomiske paradigme. Ifølge Ruder og Sanniti er et fokus på køn et nødvendigt udgangspunkt for at undersøge magtstrukturer bredere, da uretfærdigheder baseret på køn, race og klasse er relateret til de ideologier, der sanktionerer udnyttelse og nedbrydning af naturen, miljøet og klimaet. Økofeminismen understreger

således, at måden hvorpå vi behandler naturen, og måden hvorpå vi behandler hinanden, er uadskilleligt forbundet.

På den måde anser økofeminismen naturen som et feministisk emne, fordi en forståelse af kønsbaseret undertrykkelse kan være med til at skabe forståelse af naturens undertrykkelse og omvendt. Økofeminisme kan således bruges til at vise, hvordan den systematiske undertrykkelse af kvinder og naturen direkte er forbundet til nutidens markedslogik og muliggør kapitalistiske produktionsformer. Gennem en økofeministisk linse er det muligt at afsløre implicite kønsrelaterede antagelser, der ukritisk normaliserer og yderligere forankrer undertrykkende institutioner, der opretholder det kapitalistiske patriarkat.

Modvækst og økofeminisme

Ligesom modvækst er økofeminisme systemkritisk og orienteret mod systemforandring. Muligheden for bæredygtig omstilling hviler på at udfordre og transformere eksisterende patriarkalske magtstrukturer og kapitalistiske institutioner, og deres kulturelle, sociale og politiske arkitektur, herunder overbevisningen om endeløs økonomisk vækst. Det afgørende spørgsmål er, hvordan kan vi skabe en bæredygtig omstilling, som gør op med den institutionaliserede dominans nogle mennesker har over andre, og den dermed sammenhængende idé om at dominere naturen? Et økofeministisk fokus kan være med til at italesætte forbindelserne mellem ødelæggelsen af naturen, sexismen, ulighed og andre former for social undertrykkelse.

Safania Normann Holm Eriksen er ph.d., klimaaktivist, økofeminist og medlem af NOAH Modvækst.

Arbejde med fokus på naturen og menneskers velbefindende

Arbejdsmarkedet er præget af stress, ulighed og et uholdbart pres på jordens ressourcer. I stedet for jagten på økonomisk vækst må naturen og menneskers trivsel i fokus. Det skal ske ved nedsat arbejdstid, arbejdsdeling, anerkendelse af ulønnet arbejde og omfordeling af indkomst.

Af *Nina Clausager og Kristoffer Kjærsgaard.*

Det er nødvendigt at tænke på, hvordan vores liv bør se ud uden økonomisk vækst. For mens den økonomiske vækst har givet velstand og penge til velfærd, så har den også forøget presset på vores planet. Vi står midt i en klima- og biodiversitetskrise og hvis alle mennesker levede, som vi gør i Danmark, ville vi overforbruge jordens ressourcer med hele fire gange. Vi er nødt til at tage vores overforbrug alvorligt. Vi er derfor nødt til at gentænke vores økonomi og arbejdsmarked, så begge bidrager til en bæredygtig grøn omstilling og til et bedre liv og vilkår for mennesket og naturen.

Ofte er det økonomisk vækst, som er det ultimative mål for udviklingen af vores lykke og velbefindende. Målet om at skabe økonomisk vækst og sikre konkurrenceevnen er så institutionaliseret i Danmark, at man ikke tør røkke ved antallet af arbejdstimer på arbejdsmarkedet. Økonomien skal vokse, vi skal arbejde mere, hjulene skal køre rundt – det skal gå hurtigere og hurtigere. I stedet for økonomisk vækst er vi nødt til at anerkende, at der er andre elementer i vores liv, som er endnu vigtigere. Ja, selv helt tilbage i 1968 anerkendte den amerikanske senator, Robert F. Kennedy, at “BNP måler alt – bortset fra det, der gør livet værd at leve”. Derfor er vi nødt til at redefinere, hvad der udgør det gode liv og det gode arbejdsmarked. Ved at reformere arbejdsmarkedet kan vi slå to fluer med ét smæk. Vi kan mindske danskernes overforbrug og overproduktion og samtidig sikre et inkluderende og socialt bæredygtigt arbejdsliv.

Fremtidens arbejdsmarked er nødt til at sikre et bedre og mere retfærdigt liv for mennesker. Det kan lade sig gøre med kortere arbejdsdage, arbejdsdeling og fokus på at øge ligheden. Arbejdsmarkedet skal give plads til frihed og fritid og anerkende, at vores mentale og fysiske helbred skal i første række. Arbejdsmarkedets parter og politikere må indse, at vi har brug for en gennemgribende restrukturering af arbejdsmarkedet.

Foto: Maria Lindsey (pexels.com)

Foto: Kaboompics.com (pexels.com)

Vi skal have et arbejdsmarked, der reelt er med til at stoppe klima- og biodiversitetskrisen, bliver retfærdigt og bidrager til at øge menneskers lykke og velbefindende.

Nedsat arbejdstid

Ønsket om den endeløse økonomiske vækst sætter desværre en stopper for fremgang og bæredygtig udvikling på arbejdsmarkedet. Faktum er nemlig, at sidste gang man fra arbejdsmarkedets parter og politikernes side gjorde noget ved arbejdstiden, var i midten og slutningen af 1980'erne. Med den konservative statsminister, Poul Schlüter, i spidsen nedsatte man i 1985 arbejdstiden fra 40 til 39 timer. Arbejdsmarkedets parter tog den skridtet videre i 1986 og besluttede, at man fra 1990 skulle helt "ned" på 37 timer.

Arbejdsugen på 37 timer, som vi kender den i dag, har altså eksisteret og været urørt siden 1990. Hele 30 år siden. Forklaringen findes i, at vi for alt i verden ikke må reducere arbejdsudbuddet – og dermed arbejdstiden – da det ifølge økonomer, og politikere som lytter til dem, påvirker den økonomiske vækst og den danske konkurrenceevne negativt.

Hvis vi i Danmark skal være seriøse omkring den grønne omstilling, og hvis vi samtidigt ønsker et bedre arbejdsmarked, er vi nødt til at kigge på vores produktion af varer og tjenesteydelser. Vi er nødt til at arbejde mindre, så vi producerer og forbruger mindre og dermed stopper med at overforbruge jordens ressourcer. Kortere arbejdsdage betyder ikke, at vi giver tab på velfærd og vores velbefindende – tab af velfærd og velbefindende er og har altid været et politisk valg. Tværtimod er vi nødt til netop at reducere timerne i vores arbejdsuge. Det vil give mere tid til familien og vennerne, tid til at spille bold,

gå til koncerter, tage på museum, lave frivilligt arbejde og deltage i lokalsamfundet. Vi vil få en mindre stresset hverdag og vi vil, som modvækst-forsker Filka Sekulovas skriver i artiklen "Happiness" in "Degrowth" fra 2015, forbedre vores velbefindende markant og få et mere lykkeligt liv.

Arbejdsdeling

Vi skal dele arbejdet, når vi reducerer arbejdstiden for arbejdstagerne. Ved at reducere og dele arbejdstimer for folk i den arbejdsdygtige alder, kan vi både sikre mere fritid og frihed til frivillige aktiviteter. Vi kan løfte arbejdsglæden for den enkelte, som får mere tid til familie og venner. Arbejdsløsheden vil mindskes generelt i befolkningen samtidig med, at vi skaber mere lighed på lønområdet.

Arbejdsdeling skal ske ud fra en granskning og kritik af eksisterende arbejdspladser. I Danmark er vi nødt til at revurdere værdien af de eksisterende jobs i samfundet og gøre op med arbejde, som reelt ikke bidrager til en bæredygtig omstilling af samfundet. Vi bør i stedet skabe flere arbejdspladser, der bidrager til de grundlæggende værdier for et bæredygtigt samfund. Dette kunne gøres ved at skabe flere arbejdspladser med ingen eller lav CO₂-udledning, flere arbejdspladser der sikrer sociale og sundhedsmæssige ydelser til alle og flere arbejdspladser med en sund arbejdskultur. Vi mener, at der i en sund arbejdskultur skelnes mellem arbejdstid og fritid og at medarbejderes sundhed prioriteres.

En gentænkning af vores arbejdspladser og arbejdskultur har derfor en sundhedsmæssig fordel. For som det er nu, er danskernes psykiske helbred i en krise. Hver dag sygemeldes 35.000 danskere pga. et psykisk dårligt arbejdsmiljø og 430.000

» *Vi er nødt til at tage vores overforbrug alvorligt. Vi er derfor nødt til at gentænke vores økonomi og arbejdsmarked, så begge bidrager til en bæredygtig grøn omstilling og til et bedre liv og vilkår for mennesket og naturen.*

danskere oplever hver dag symptomer på alvorlig stress. En vigtig årsag til dette er jagten på den uendelige økonomiske vækst og helliggørelsen af en arbejdskultur, som skader vores helbred og som vi, grundet vores høje pensionsalder, er en del af i mere end 40 år. Vi bør i stedet skabe socialt og miljømæssigt bæredygtige arbejdspladser, der respekterer de begrænsede ressourcer, der er på jorden, og som anerkender og sætter fokus på det ulønnede arbejdes betydning for samfundet.

Lønnet og ulønnet arbejde

En generel udfordring, når vi i vores samfund taler om arbejde, er den indforståede idé om, at "arbejde" kun indbefatter arbejdsopgaver, der aflønnes med en økonomisk indkomst. Ulønnet arbejde, der også kaldes "husligt arbejde", og bl.a. omfatter madlavning, indkøb, børnepasning, rengøring, samt generelt omsorgsarbejde, er derimod ikke opfattet som "rigtigt" arbejde. Det er en utrolig vigtig opgave, at vi anerkender husligt arbejde som rigtigt arbejde, da det er åbenlyst, at vores samfund ville falde fra hinanden, hvis dette arbejde ikke konstant blev udført. I Danmark ser vi en kønsbestemt skævvridning af fordelingen mellem det lønnede og ulønnede arbejde. I statistikker fra 2018 vurderes det, at kvinder gennemsnitligt arbejder syv timer mere om ugen end mænd på ulønnet arbejde, mens mænd gennemsnitligt arbejder 2,6 timer mere om ugen end kvinder på lønnet arbejde. Tallene stammer fra *Ceveas rapport "Det Kønsopdelte arbejdsmarked"* og *Danmarks Statistik*.

Hvis vi derimod deles om det lønnede arbejde, vil vi alle få mere tid og overskud til også at dele det huslige arbejde. Ved arbejdsdeling kan vi skabe mere tid til fordeling og værdsættelse af det ulønnede arbejde, hvilket vil komme os alle til gavn. Ydermere hvis vi gør op med diskriminationen mellem det ulønnede og lønnede arbejde, og begynder at anerkende at begge har en vigtig rolle i vores samfund, kan vi opnå mere ligestilling mellem køn.

Maksimal og minimal indkomst

For yderligere at gøre op med den ulige lønfordeling og økonomiske ulighed kan man ifølge modvækst-forskerne Hubert Buch-Hansen og Max Koch lave regler om en maksimal

indkomst. I artiklen *Maximum limits on income and wealth? A degrowth perspective* fra 2019 forklarer de, hvordan indførelsen af en maksimal indkomst eller en maksimal rigdom kan spille en vigtig rolle, når vi skal skabe et mere miljømæssigt bæredygtigt og ligeværdigt samfund for alle.

Der er efterhånden kommet mange bud på, hvordan en maksimal indkomst bedst kan designes. Et eksempel er, at indkomstloftet er bundet op på den mindste indkomst, så personen med den højeste indkomst aldrig vil tjene mere end det 10-dobbelte i forhold den lavestlønnede person i samfundet. Indførelsen af en minimumsindkomst – også kaldet ubetinget basisindkomst eller borgerløn – vil skabe mere økonomisk lighed i vores samfund. Ydermere vil det sikre, at færre mennesker lever i fattigdom, samt mindske økonomisk usikkerhed for den enkelte.

Indførelsen af et indkomstloft kan, samtidig med at det vil skabe mere lighed, også bidrage til en reduktion af CO₂-udledningerne. På nuværende tidspunkt udleder verdens 1 pct. rigeste mennesker 30 pct. mere end verdens 50 pct. fattigste mennesker. Et loft på indkomst og rigdom vil begrænse de rigeste individer i at have en miljømæssig, skadelig livsstil, da de simpelthen vil have færre penge til at overforbruge.

En omstilling af samfundet kræver, at vi tænker kreativt. Vi er nødt til at gentænke arbejdsmarkedet, så det bliver socialt og miljømæssigt bæredygtigt, og så det reelt bidrager til den grønne omstilling. Forslagene i denne artikel er et skridt i den rigtige retning. Forslagene sikrer et bedre arbejdsliv, de mindsker stress og de giver mere fritid og frihed til den enkelte. De øger ligestillingen mellem køn, sænker den økonomiske usikkerhed, sænker arbejdsløsheden i samfundet og endeligt mindsker de belastningen på miljøet og klimaet.

Kristoffer Kjærsgaard og Nina Clausager er begge aktive i NOAH Modvækst.

Tiden er inde til at opdatere vores grønne kompas

Vokser træerne virkelig ind i himlen? Eller er det på tide, at vi tager de biofysiske og sociale realiteter og forudsætninger for bæredygtig udvikling i betragtning, i bestræbelsen på at ramme den grønne målstreg i tide?

Af Tobias Foght

Trods ambitiøse klimamål, videnskaben der har vundet indpas og politikernes moderne tilbøjelighed til at behandle den grønne dagsorden som en PR-konkurrence, er vi nogle der står tilbage på bagerste række med hovedet på skrå. Hvorfor da? Burde det ikke være nok at indstille bæredygtighedskompasset imod en 70 pct. reduktion af drivhusgasser i 2030, og ellers nøjes med at svine på den anden side af hegnet, eksportere nogle flere vindmøller og naturligvis vente på at teknologien kan printe nogle nye regnskove, fyldt med CO₂-sugende træer og uddøde dyr?

Trods en teknologisk ustadighed der kan sidestilles med det danske vejr, må svaret siges at være nej. Entydigt nej, endda. Den neolibérale forudsætning for fremgang, der bliver tilbudt på tværs af det politiske spektrum, er i den senere tid blevet sammenflettet med et netværk af spor imod en bæredygtig fremtid. Parisaftalen, FN's Verdensmål og EU's biodiversitetsstrategi 2030 er alle vigtige pejlemærker, men uden de systemiske briller og en homogen styrepind har vi ikke en jordisk chance for at ramme den grønne målstreg i tide.

Beskeden fra *Stockholm Resilience Centre* (SRC) er i hvert fald lysende klar. Hvis ikke vi formår at tilpasse vores nuværende økonomiske fremfærd mod de givne biofysiske rammer, bliver kapløbet mod FN-målene et såkaldt "hard trade-off" mellem miljømæssige og sociale udviklingsmål. Det vil sige, at jordens naturbank ganske enkelt ikke har ressourcer til at sponsorere både grønne og sociale udviklingsmål, hvis vi fortsætter det konventionelle vækstspor.

Men gør Danmark det ikke meget godt?

Igennem min tidlige skolegang i henholdsvis Australien og Canada, er jeg ofte blevet mødt af en dyb fascination for the *Scandinavian way*. Danmark, i særdeleshed, blev tit fremhævet som et foregangsland, der var værd at skue mod. Og kigger man på FN's *Sustainable Development Report 2020*, så ligger vi

da også lunt i svinget. Vi er efter sigende lykkelige, velfærden flyder, grøn teknologi pynter i landskabet, som endda bliver eksporteret til nær og fjern. Der er bare lige et men.

Og det er et af de store. Vi har mistet enhver realitetssans, når det kommer til vores relation til naturens produktionsapparat. Som led i vores forbrugsdrevne stræben efter velfærd, er vi blevet umanerligt gode til at lukke øjnene for den omkringliggende verden.

- Så gode, at normen tilstræber en livsstil der svarer til fire jordkloder.
- Så gode, at vores nationale klimaregnskab ikke bekymrer sig om de reelle udledninger samt tab af biofysiske ressourcer, der ellers ville kunne imødegå udledninger forårsaget af dansk import og danske forsyningskæder i udlandet.
- Så gode, at bruttonationalproduktet (BNP) fortsat bliver brugt som det ultimative succeskriterie for velstand og fremgang. Her skal det bemærkes, at BNP ensidigt kategoriserer alle økonomiske poster i vores nationale boble som værende positive, uanset miljømæssig eller social karakter. Det kunne eksempelvis være udvinding af olie, oprydning af miljøkatastrofer, forbrug af udrydningstruede materialer eller produktion af våben.
- Så gode, at forbrugsdrevet vækst fortsat er svaret på alle spørgsmål om velfærd, lykke, kriser og endda bæredygtighed.

Når spørgsmålet falder på vækstens destruktive skygge, så lyder svaret: Vi kapper da bare båndet imellem klimaaftryk og vækst, således at den fremstår miljømæssig neutral. Og væksten skal jo finansiere den grønne omstilling. Så kan man passende spørge,

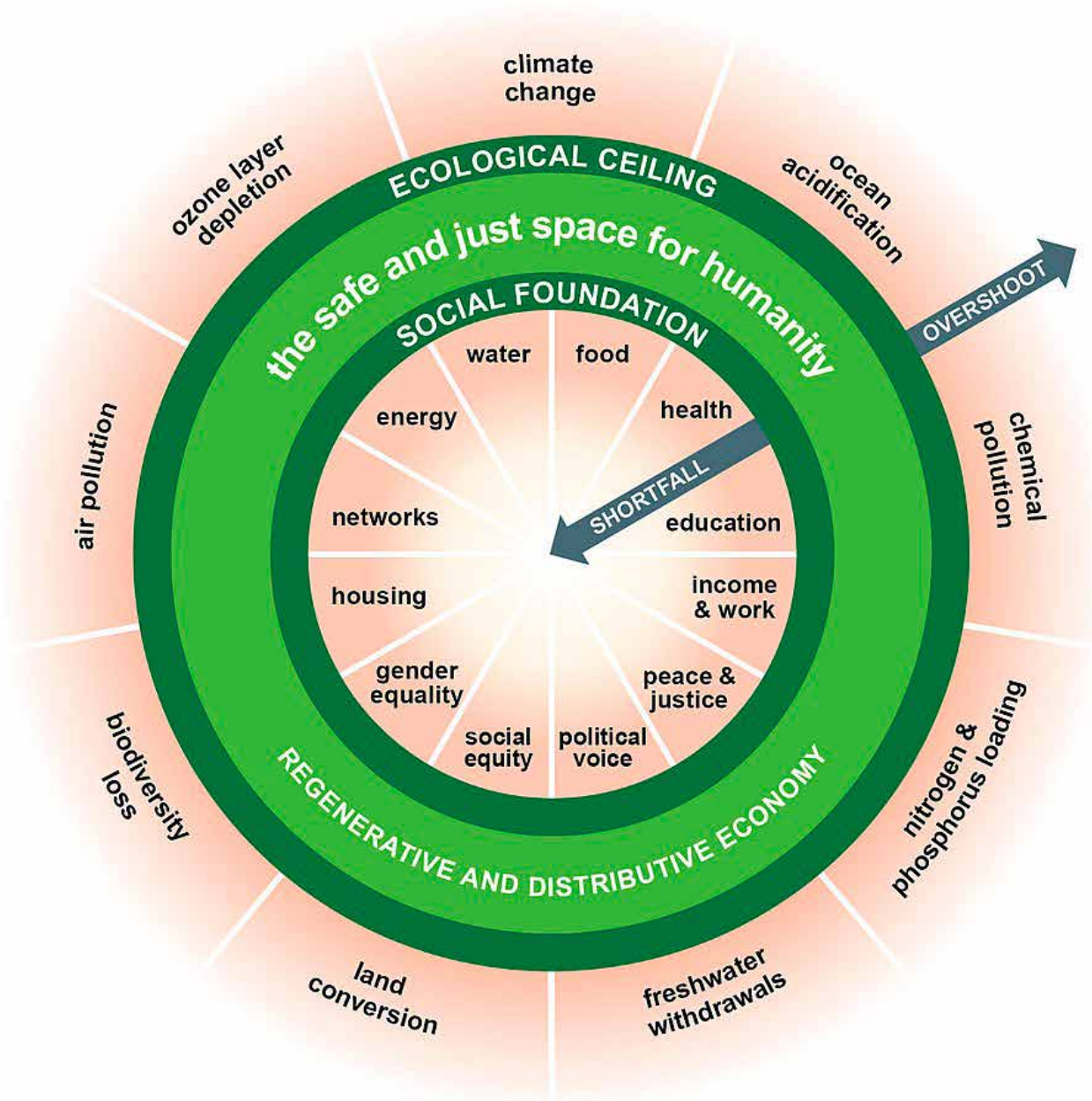

Illustration: DoughnutEconomics

Doughnut-modellen er udviklet af den engelske økonom Kate Raworth og definerer et økologisk sikkert og socialt retfærdigt råderum for menneskets eksistens på kloden.

» *Bæredygtighed handler grundlæggende om ligevægt mellem det menneskelige og det naturlige system. Ligevægt mellem generationer, livsopretholdende systemer og muligheder for biologisk mangfoldighed*

vokser træerne virkelig ind i himlen? Eller er det ved at være tid til, at vi tager forudsætningerne for velfærd med på gehør? Med tanke på at verden allerede har overskredet jordens bæreevne og at det globale Syd hastigt følger vores rustne fodspor med en dansk levestandard for øje, kan man endvidere spørge: hvordan skal vores økonomiske fremfærd kalibreres, når de bundne forudsætninger (biofysiske ressourcer) er definitive og begrænset til et lukket system?

Naturgivne grænser

Traditionelle væksttilhængere hæfter sig ofte ved at moderne teknologi har muliggjort en relativ afkobling mellem økonomisk output og miljøpåvirkning pr. enhed. Det vil sige at BNP kan vokse, uden at miljøpåvirkningen nødvendigvis vokser i samme tempo. Her bliver Danmark igen fremhævet som et positivt eksempel. Vores progressive omstilling til særligt vedvarende energi og energieffektivisering har umiddelbart præsteret et relativt brud mellem økonomisk vækst og udledning.

Dog skal man have for øje, at denne afkobling bygger på produktionsbaserede udledninger og ikke forbrugsbaserede udledninger. Således at kun udledninger på dansk jord medtages i regnskabet, og ikke outsourcet produktion samt importeret forbrug. Ligeledes skal man have for øje, at forskellen mellem en relativ og en absolut afkobling er fuldstændig afgørende i denne sammenhæng. En voksende verdensøkonomi dikterer nemlig en absolut afkobling, uden forhandling. Altså at miljøpåvirkningen kan neutraliseres uafhængigt af vækst i BNP. Igen: hvis jorden udgør et lukket system (i termodynamisk forstand), og samfundsøkonomien er en metabolisk organisme, der lever af energi og materialer fra biosfæren, kan man næsten sige sig selv, at en evigt voksende organisme (økonomien) med tiden vil undergrave sine egne livsbetingelser. I dette lys, kan man passende citere den amerikanske økologiske økonom Herman E. Daly, der i bogen *From uneconomic growth to a steady-state economy* skriver: "The idea of economic growth overcoming physical limits by angelizing GDP is equivalent to overcoming physical limits to population growth by reducing the throughput intensity or metabolism of human beings."

Men hvordan er vi blevet blinde for naturens grænser?

Mennesket er vel livets centrum?

I forsøget på at placere vores umiddelbart overlegne intelligens i økosystemet, har vi med tiden stemplet os selv som en særligt

privilegeret art, med moralsk placering i verdens navle. Således at kun medlemmer af det etiske fællesskab (mennesker) har betydning – naturen, dyrene, sågar universet er til for vores velbefindende. Dernæst har den industrielle revolution været med til at kickstarte en nærmest religiøs tro på, at ubegrænset økonomisk vækst er nøglen til både individets og samfundets ultimative succes.

Kombinerer man disse verdensbilleder opstår et fatamorgana, der har særdeles svært ved at acceptere virkelighedens rammer. Ser man på Christiansborg, er der ingen tvivl om at naturvidenskaben er blevet et tema, der ikke længere kan viftes af forhandlingsbordet. Politikerne erkender delvist vores fundamentale forhold til naturen, men virkeligheden kan tilsyneladende manipuleres til vores fordel. Som følge heraf, har det historiske klimavalg anno 2019 indtil videre udmøntet sig i et science fiction-agtigt klimaprogram, hvori halvdelen af klimaindsatsen mod 70 pct. målet skal realiseres ved hjælp af teknologiske hypoteser, der synes langt fra virkeligheden.

Har du penge, kan du få

Som en spejling af ordsproget *money speaks the loudest*, har verden gentagne gange måttet erkende, at kapital avler magt. Som følge af menneskets teknologiske fremmarch, har vi grundlæggende konkurreret om at tage patent på naturens ressourcer i forsøget på at omdanne materielle inputs til kapital. Det må siges at være gået godt for nogle. Eksempelvis har olie- og kulindustrien igennem mange år ført intensivt lobbyarbejde imod videnskaben og med stor succes formået at undergrave den videnskabelige evidens for at beskytte deres finansielle interesser.

Træder man bag de grønne faner hos Socialdemokratiet, ser man ligeledes vores klimaminister, Dan Jørgensen, tage udstrakt hensyn til erhvervslivets penge-interesser: Den grønne omstilling må hverken koste noget eller ændre vores måde at leve på, frivillige klima-rabatordninger til de største klimasyndere, lidt grøntsager i frikadellefarsen, alt andet end CO₂-afgifter, og så et teknologisk fix på den anden side af regeringsperioden. Og nåh ja, „man må ikke gøre koteletten så dyr, at Hr. og Fru Jensen ikke har råd til den“.

Social- og miljømæssig kapacitet bør sætte rammer for økonomien?

Som følge af vores forældede verdensbilleder og instrumentelle forhold til naturen, er offentlige institutioner og dertilhørende

lovgivning grundlæggende blevet designet til at understøtte menneskets materialistiske vækstkrav. Uden nogen form for relation til naturens grænser.

Men, hvorfor overhovedet diskutere vækst eller ikke vækst? Burde forudsætningerne for social fremgang og velfærd ikke formgive den økonomiske aktivitet? Burde vi ikke jage det gode liv i stedet, og desuden basere politiske og økonomiske systemer på principper om solidaritet og balance?

Bæredygtighed handler grundlæggende om ligevægt mellem det menneskelige og det naturlige system. Ligevægt mellem generationer, livsopretholdende systemer og muligheder for biologisk mangfoldighed. For at opnå denne ligevægt, og endvidere muliggøre rejsen til et bæredygtigt samfund, kræver det gennemsigtige rammer. Nogle rammer, der tilkendegiver forståelsen af vores plads i økosystemet og bygger på afgørende kriterier såsom vores reelle klimaaftryk, det gode liv, social balance, retfærdighed, politisk indflydelse og, måske vigtigst af alt, planetære grænser.

Man kunne eksempelvis lade sig inspirere af *Doughnut-konceptet*, som er et socialt og økologisk styringsværktøj udviklet af den britiske økonom Kate Raworth. Modellen består af to koncentriske cirkler, hvor den indre cirkel definerer et balanceret socialt fundament, i tråd med bl.a. FN's Verdensmål, og den ydre cirkel angiver de planetære grænser, som jorden kan bære. Tilsammen danner de formgivende cirkler "et økologisk sikkert og socialt retfærdigt råderum, inden for hvilket menneskeheden kan trives".

Vælger man for eksempel at styre regeringens klimamål efter Doughnut-modellen, vil man hurtigt opdage, at det nationale klimaregnskab er perforeret med huller, og at der i øvrigt er fuldt overtræk på den planetære konto. Denne systemiske tilgang til klimadagsordenen ville eksempelvis aktivere en lavine af hidtil usete klima- og miljøaftryk fra bl.a. importeret forbrug, brug af biomasse, eksotisk foder til vores husdyrbrug. I virkeligheden noget, som kræver en ansvarlig reaktion på tværs af det politiske spektrum i tråd med den liberale grundtanke: *Vi må gøre, hvad vi vil, så længe vi ikke skader andre.*

» *Vi er efter sigende lykkelige, velfærden flyder, grøn teknologi pynter i landskabet ... Der er bare lige et men.*

Tobias Foght er frivillig i NOAH, oprindelig tømmer, nu kandidat i Leadership for sustainable development fra Monash University i Melbourne, Australien.

Videre læsning

FN: Sustainable Development Report 2020.

Stockholm Resilience Centre: Transformation is feasible. How to achieve the Sustainable Development Goals within Planetary Boundaries. Fra 2018.

Kate Raworth: Doughnut økonomi. Syv principper for en fremtidig økonomi. Informations Forlag, 2019.

BIODIVERSITET OG PANDEMIER

IPBES (The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services) har nyligt udgivet en rapport om **Biodiversitet og pandemier**. Den dokumenterer, hvorledes menneskehedens økologiske destruktionskurs og umådeholdne forbrug med skovrydning, landbrugseksponering og bydannelse i stor grad medvirker til pandemier foruden nedbrydelse af biodiversiteten.

HELT UDE I SKOVEN

The New York Declaration on Forests (NYDF) har netop **udgivet en rapport** om, hvordan det går med at stoppe afskovningen i verden. Rapporten konkluderer, at det går den forkerte vej. Den fremhæver forbruget af råvarer i det globale nord som en vigtig årsag. Forbruget driver de mine- og infrastrukturprojekter, der betyder mindre skov i det Globale Syd.

FRA FODER TIL FØDE

Danmarks Naturfredningsforening, Rådet for Grøn Omstilling, Greenpeace, Dyrenes Beskyttelse, Vegetarisk forening og Plan-tebranchen har i november 2020 udgivet rapporten **Fra foder til føde: En bæredygtig vision for dansk landbrug og fødevarerforbrug**.

TANKER PÅ TYSK

Mens nogle i Danmark stadig drømmer utopiske tanker om grøn vækst som løsning på klima- og miljøkatastrofer, så tænker nogle i udlandet mere realistiske og levedygtige tanker. Nogle af dem kan man finde hos *Students For Future* i Tyskland. Forstår man tysk og er man til YouTube videoer, så **er her et link til deres sommerskole**. Mens nærværende blad redigeres, er de **på vej med deres vinterskole**. Også i Østrig taler man om omstilling og fremtiden – f.eks. i *Robert Jungk – Bibliothek für Zukunftsfragen*. Hjemmesiden er tysksproget og med udgangspunkt i Østrigske forhold, men også med mange almenlydige perspektiver. Man kan også finde oplysninger på deres **YouTube-kanal**.

MODVÆKST DIVERSE

Der findes mange sider på internettet om modvækst og vækst-kritik. For eksempel har tysklands miljøstyrelse fået udført en rapport om **grøn vækst og modvækst**. Den **internationale Degrowth-bevægelse har en hjemmeside**, hvor man bl.a. kan til-melde sig deres mailliste. YouTube-kanalen **Degrowth Talks** indeholder optagelser fra møder og konferencer om degrowth.

Europas jagt på mineraler fortsætter på hjemmebane

Europa-Kommissionens råstofstrategi risikerer at sætte gang i en eksplosion af nye mineprojekter i medlemslandene med alvorlige miljømæssige følger. Diego Francesco Marin fra Den Europæiske Miljøsammenslutning (EEB) forklarer i denne artikel, hvorfor europæere kæmper for deres ret til at sige nej.

Af Diego Francesco Marin

Minedrift er kendt som en af de mest forurenende industrier i verden. Udvinningen og den primære bearbejdning af metaller og mineraler er ansvarlig for en fjerdedel af de globale CO₂-udledninger. Sammen med landbruget forårsager disse industrier op mod **90 pct. af det globale tab af biodiversitet**. Vil investeringer i denne stærkt forurenende sektor så ikke stride imod Den Europæiske Unions bestræbelser på at opnå klimaneutralitet?

Den mængde af metaller og mineraler, der anses for nødvendig i energiomstillingen, er enorm. Kritiske råstoffer er nødvendige for at producere batterier, der kan bruges i elektriske køretøjer og vedvarende energiteknologi. Når EU fortsætter sine bestræbelser på at opnå klimaneutralitet, vil metaller og mineraler spille en vigtig rolle.

Mere minedrift i EU

I håb om at sikre den fremtidige forsyningskæde til bygning af vindmøller og lignende frigav Europa-Kommissionen sin **handlingsplan for kritiske råstoffer** den 3. september 2020. Kommissionen foreslår en række tiltag for at reducere EU's afhængighed af tredjelande ved at forbedre ressourceeffektiviteten og fremme "ansvarlig" minedrift over hele verden.

Dette kommer ikke som nogen overraskelse for forskere som dem, der er involveret i **Locomotion-projektet**, der modellerer og analyserer de forskellige veje mod en bæredygtig fremtid, herunder vedvarende energi.

„Europa-Kommissionen ser ud til at have regnet på det og opdaget, hvad vi hos Locomotion allerede vidste: hvis alle verdens biler bliver elektriske inden 2050, og genanvendelsesgraden forbliver lav, vil der ikke være nok litium,“ bemærker Margarita Mediavilla, medlem af Forskningsgruppen om Energi, Økonomi og Systemdynamik ved University of Valladolid, som leder Locomotion-projektet.

Denne voksende relative knaphed kombineret med global politisk usikkerhed har ført EU til at søge større forsyningsikkerhed. Siden optrapningen af handelskonflikter mellem Kina og USA såvel som den nuværende

coronavirus-pandemi er der nu en mærkbar interesse i mere "insourcing".

Det vil indebære, at man genoptager den slags råstofudvinning, som EU-lande i årtier har været glade for at outsource, ofte fordi det var for skadeligt og kontroversielt derhjemme – på samme måde som Frankrig erstattede de 200 uranminer på fransk jord ved at åbne store og dødbringende miner i blandt andet Niger.

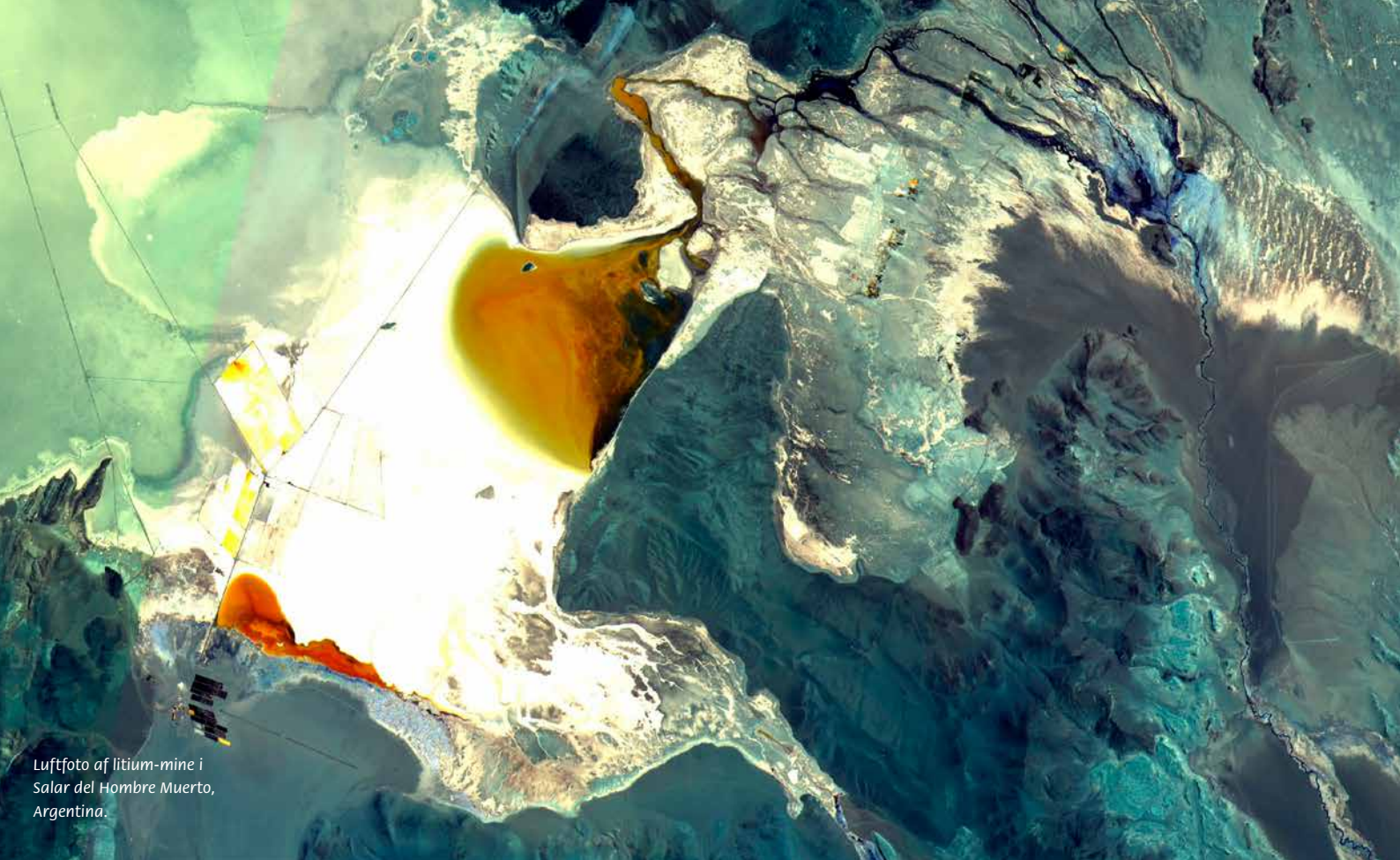
Nogle miljøforkæmpere frygter, at det måske er der, Europa-Kommissionen er på vej hen med sin handlingsplan for råstoffer. Når Europa forsøger at lukke for levering af råstoffer fra tredjelande, er risikoen, at det også uundgåeligt vil åbne døren til minedrift derhjemme – noget der allerede har fået alarmklokkerne til at ringe i ressourcerige lande som Finland, Spanien og Portugal.

Europas nye strategi for kritiske råvarer er et tveægget sværd

"Hvad der sker i dag er intet mindre end en massiv PR-kampagne for at sælge tanken om, at minedrift ikke kun er nødvendig, men at den også kan være bæredygtig," siger Nick Meynen, politisk medarbejder ved Den Europæiske Miljøsammenslutning, European Environmental Bureau (EEB). „Hvad der overses eller blankt benægtes er, at mere minedrift fører til mere konflikt, og at vi i stedet er nødt til at reducere vores påvirkning af planeten drastisk, samtidig med, at vi fokuserer på bæredygtighed og det gode liv.“

"Hvis grøn energi bliver baseret på den samme aggressive forurening fra minedrift og spilder dyrebare mineraler efter en enkelt anvendelse, er den ikke bæredygtig," lyder det tilsvarende fra Mediavilla. „Den eneste virkelig bæredygtige teknologi er 100 pct. vedvarende energi kombineret med næsten 100 pct. genanvendelse af mineraler.“

Kommissionen håber at øge offentlighedens accept af sin strategi ved at argumentere for, at ressourceudvinning er nødvendig for at opfylde klimamålene og ved at fremme en fortælling, der forbinder bæredygtighed med minedrift.

Luftfoto af litium-mine i Salar del Hombre Muerto, Argentina.

Foto: Coordenação-Geral de Observação da Terra/INPE

» *Minedrift er en højrisikoindustri med aktionærer, der løbende skubber på for at reducere omkostningerne, og dette har potentialet til at blive på bekostning af miljøet. Atacama i Chile udgør en advarsel i så henseende.*

Ifølge *miljøforkæmpere* er dette meget problematisk. „På trods af teknologiske fremskridt er bæredygtighed ikke en selvfølge i en branche, hvis kommercielle hovedstrategi er at ødelægge – og ødelægge mere,“ siger Meynen.

Minedrift er en højrisikoindustri med aktionærer, der løbende skubber på for at reducere omkostningerne, og dette har potentialet til at blive på bekostning af miljøet. Atacama i Chile udgør en advarsel i så henseende. I Atacama forårsager en billig og vandkrævende metode til udvinding af litium i en ekstremt tør region, at vandførende lag bliver ødelagt, hvilket påvirker vandbalancen og fører til fortsatte protester fra lokalsamfundet.

Miljøeffekterne af nye eller kommende minedrift- og behandlingsteknologier bliver ikke undersøgt tilstrækkeligt, mens projekter, der bruger disse teknologier, allerede er under udvikling og implementering i stor skala. Eksempler på ukendt eller begrænset forståelse af miljøpåvirkninger inkluderer effekterne relateret til bioudvaskning, dybhavsminedrift og litium-minedrift. Der er i øjeblikket huller i vores viden om de sociale og miljømæssige virkninger af litium-minedrift og asymmetri med hensyn til viden mellem virksomheder, myndighedsorganer og lokalsamfund. For at afhjælpe disse forskelle er det, ifølge Meynen, nødvendigt, at input fra NGO'er, den

Foto: Albert Hyseni (unsplash.com)

akademiske verden og lokalsamfund tildes en fremtrædende plads i livscyklusanalyser af minedrift.

Gennemsigtighed, demokrati og retten til at sige nej

Efter årtier med strategisk outsourcing af de mest forurenende mineaktiviteter til lande uden for EU er det nye buzzword *insourcing*. Dette ville være et skifte væk fra *Lawrence Summers-princippet*, som blev udtrykt i et lækket notat af den daværende økonom ved Verdensbanken i 1991: "Mellem os to sagt, så burde Verdensbanken tilskynde til mere migration af de beskidte industrier til de mindst udviklede lande. (...) En given mængde sundhedsskadelig forurening skal ske i det land, der har de laveste omkostninger, det vil sige det land, der har de laveste lønninger. Jeg mener, at den økonomiske logik bag dumpning af en mængde giftigt affald i landet med lavest løn er indiskutabel, og det skal vi stå ved."

Så skørt det end lyder, er Summers' princip for det meste vor tids *business as usual* – og det vil sandsynligvis ikke blive ændret blot fordi man flytter mineprojekter tættere på ens eget land. EEB har advaret om risikoen for at uddybe miljømæssig racisme og social ulighed i selve Europa.

» *Hvis grøn energi bliver baseret på den samme aggressive forurening fra minedrift og spilder dyre-bare mineraler efter en enkelt anvendelse, er den ikke bæredygtig.*

"Miner vil ikke blive anlagt i Paris, Berlin eller Madrid – den slags projekter vil true beskyttede områder nær bjerge og floder, som menneskers og dyrs liv er afhængige af," siger Meynen.

Dette sker allerede – i nogle tilfælde ovenikøbet med støtte fra Europa-Kommissionen. I Caceres, en by i det vestlige Spanien, planlægger et EU-støttet mineprojekt at udvinde litium fra en åbenbrudsmine kun 800 meter fra det historiske centrum, som er et UNESCOs verdensarvssted, der ofte besøges af turister.

Som i andre samfund mobiliserer folk sig i Caceres og kræver at blive hørt. Lokale grupper kræver retten til selvbestemmelse, retten til at forblive på deres territorier uden at bekymre sig om deres levebrød og retten til rent vand, luft og jord eller frygten for fordrivelse gennem fremtidige udviklingsprojekter. Et lignende tilfælde i Europa er Talvivaara i Finland, hvor en nikkeldmine har udledt giftigt spildevand og tungmetaller i nærliggende søer. Og der var katastrofen med rødt mudder i Kolontar-Devecser, Ungarn, der førte til ti menneskers død og ødelæggelsen af 150 boliger i det, der blev betragtet som en af de største økologiske katastrofer i landet.

Kommissionens handlingsplan nævner ikke, hvordan lokalsamfund vil blive involveret i beslutningsprocessen. "Det er vigtigt, at Kommissionen demokratiserer beslutningsprocessen og giver lokale samfund ret til at sige nej til mineprojekter," udtaler Meynen. "Dette betyder ikke, at Kommissionen nøjes med at konsultere 'interessenter' med en fremtid, der allerede er besluttet, før de overhovedet kommer til forhandlingsbordet. Vi ønsker en fri prioriteret og informeret samtykke-lignende mekanisme, som i FN, hvor folk kan nedlægge veto mod regeringsprojekter i deres nærrområder," er hans konklusion.

En retfærdig omstilling og udvinding

Brug af kritiske råmaterialer i renere teknologier er uden tvivl nødvendigt for at nå kulstofneutralitet. Men EEB og dets netværk har understreget, at nøglespørgsmålet handler om, hvordan vi som samfund kommer derhen.

De spørgsmål, som minedriftsregioner står over for i det globale Syd, giver os et indblik i, hvordan øget minedrift i Europa kan komme til at se ud. Frontlinjesamfund oplever en lang række problemer på tværs af forskellige former for udvinding. Eksempler er fordrivelse, interne og eksterne konflikter – herunder trusler og drab på sociale ledere og dem, der forsvarer deres territorium – underminering af deres levebrød, forurenede luft, jord og vand, manglende adgang til agerjord og ferskvand og alvorlige påvirkninger af deres helbred.

For sin del insisterer Kommissionen på, at miljølove og -institutioner har en højere standard, og at den vil fremme bæredygtig og ansvarlig minedrift og gennemsigtighed.

Men der er grund til at være på vagt. Selv såkaldte globale ledere inden for miljøstandarder har problemer med at leve op til deres forpligtelser. Canada er for eksempel en selvudråbt global leder i klimaspørgsmål, men havde 61 rapporterede sager i *Environmental Justice Atlas* – tæt på 30 pct. af de sager, der involverer minesektoren.

”Der kan ske mange fejl i de næste ti år, hvis Europa fortsætter sin appetit på vækst ud over de økologiske grænser,” siger Jean-Pierre Schweitzer, der arbejder for med ressourceeffektivitet i EEB.

”I stedet for at fokusere på minedrift som en dominerende strategi, bør der lægges vægt på cirkulær tilgang i produktionen af batterier, solpaneler osv. Det vil betyde øget genanvendelse, genbrug og holdbarhed, brug af sekundære råmaterialer og genanvendelse af affald. Handlingsplanen lader heldigvis denne mulighed stå åben.”

Ansvarlighed er også et ord, som både Schweitzer og Meynen nævner ofte. ”Virksomheder skal holdes ansvarlige for underordnede arbejdsforhold og den miljøforringelse, de forårsager”, siger Meynen, der foreslår udviklingen af et EU *due-diligence direktiv*.

Fanget mellem ønsket om at være en global leder inden for miljøpolitik og et urealistisk, endeløst forbrug, er fremtidens EU-arv uvis. Kun tiden vil vise, om politikerne beslutter at lytte mere til de mennesker, der vil blive mest berørt af minedrift.

» *Når Europa forsøger at lukke for levering af råstoffer fra tredjelande, er risikoen, at det også uundgåeligt vil åbne døren til minedrift derhjemme ...*

Diego Francesco Marin er policy officer ved Den Europæiske Miljøsammenslutning, European Environmental Bureau (EEB). Artiklen er oversat og bearbejdet af Palle Bendsen, NOAHs Urangruppe.

Grøn omstilling: Socialdemokratiet må nytænke sit velfærdsprojekt!

Uanset aftaler om nye grønnere bilafgifter, mere natur og stop for olieagt, så er regeringens indsats for klima og miljø stadig utilstrækkelig til at løse den dybe økologiske og sociale krise, som det fortsatte krav om økonomisk vækst har rejst. Socialdemokratiet må nytænke sit historiske projekt.

— Af John Holten-Andersen, Ole Busck og Emil Brix —

Regeringen fremlagde i september 2020 sit længe ventede klimaprogram. Det var en stor skuffelse, som rejser alvorlig tvivl om, hvorvidt regeringen i praksis står bag målet om en 70 pct. reduktion af klimagasserne frem mod 2030. Skuffelsen er ikke blevet mindre efter udspillet til "grøn skattereform" i november uden CO₂-afgift.

Man anede allerede uråd, da man i forbindelse med vedtagelsen af 70 pct.-målet understregede, at klimaindsatsen ikke måtte forringe konkurrenceevnen, beskæftigelsen, den økonomiske vækst osv. Senere blev tvivlen om regeringens hensigter bekræftet, da man valgte at lade sig rådgive af et antal klimapartnerskaber, hvor især de tunge drenge fra erhvervslivets top fik sæde.

De bange anelser blev desværre bekræftet med regeringens *Klimaprogram 2020*, hvor linjen frem mod 2030 bliver lagt.

Ikke et ord om, at vi skal begrænse vores bilkørsel eller vores rejser til udlandet, neddrogse landbrugets animalske produktion og satse på mere vegetabilsk kost eller i det hele taget reducere vort enorme forbrug. Med andre ord: Ikke et ord om at vi skal ændre livsstil. Til gengæld er der side op og side ned med teknologiske løsninger, der skal fikse problemet uden at træde nogen interesser alvorligt over tærerne.

Regeringens klimapolitik er fup

Regeringen sætter sin lid til, at op mod halvdelen af de 21 mio. tons, som 70 pct. målet betyder i klimagasreduktion, skal tilvejebringes med endnu uprøvede og stærkt tvivlsomme teknologier som CO₂-fangst og såkaldt Power-to-X, hvor man ved hjælp af vedvarende energi vil fremstille syntetiske brændstoffer.

**VEJEN
FREM**

» *Velfærdsprojektet blev til et velstandsprojekt, hvorfor den overordnede målsætning blev, at bruttonationalproduktet (BNP) skulle øges år for år.*

Men det er ikke det eneste eksempel på regeringens tro på teknologiske fix, tværtimod er hele programmet gennemsyret af denne tilgang. Industrien skal elektrificere sin energiforsyning, bilparken skal omstille til elbiler – engang langt ude i fremtiden – olie- og gasfyr skal erstattes af eldrevne varmepumper, landbruget skal udvikle nye foderteknologier i den alt for store dyreproduktion osv.

En stor del af denne liste over teknologiske fix er ønsketænkning, som formentlig langt fra vil levere de lovede reduktioner. Men hertil kommer, at hele programmet er kendetegnet ved mangel på overordnet sammenhæng. For det forudsætter at alle de aktiviteter, der hidtil har været drevet af fossil energi, kan omstilles, så de i stedet drives af vedvarende energi i samme

Kattegatforbindelsen, nye vanvittige byudviklingsprojekter a la Lynetteholmen i København osv.

Når velfærd sættes lig velstand

Den Socialdemokratiske regering er på konfrontationskurs med sit politiske mandat, med sine støttepartier, med de grønne organisationer og i øvrigt med alle de fagfolk, der ved hvad de taler om. Hvorfor spiller Mette Frederiksen, Nicolai Wammen, Dan Jørgensen m.fl. på denne måde hasard med deres politiske troværdighed? Det gør de, fordi en erkendelse af, at problemets kerne handler om vort alt for høje forbrug, ganske enkelt ville udfordre hele det velfærdsprojekt, som har udgjort kernen i den socialdemokratiske tænkning i hvert fald siden 1945.

» *Derfor er Klimaprogram 2020 et fupnummer, greenwashing af værste skuffe.*

mængder og til nogenlunde den samme pris. Ingen steder er denne forudsætning dog blot antydningssvis underbygget. Et simpelt regnestykke sætter store spørgsmålstegn ved realismen i denne antagelse.

I dag udgør såkaldt vedvarende energi godt en tredjedel af vores nationale energiforsyning. Men heraf udgør biomasse ca. to tredjedele – og den er, som bl.a. Klimarådet har påpeget, overhovedet ikke bæredygtig og bidrager kun på papiret til en reduktion af drivhusgas-udledningerne. Tilbage står vind, solenergi, geotermi mm., som altså i dag udgør en tredjedel af en tredjedel – dvs. en niendedel, eller godt 10 pct., af vores samlede energiforsyning. Hvordan forestiller man sig, at man frem mod 2030 kan basere sig på denne begrænsede energikilde uden en kraftig reduktion af det samlede energiforbrug? Og det i en situation, hvor man ovenikøbet sætter sin lid til tekniske fix som CO₂-fangst og syntetiske brændstoffer, der er stærkt energikrævende og derfor vil øge det samlede energiforbrug markant.

Svaret er: Det gør man ikke. I stedet lukker man øjnene for problemet. Derfor er *Klimaprogram 2020* et fupnummer, greenwashing af værste skuffe. Og det så meget desto mere fordi man på en stribe andre politikområder arbejder med massivt energikrævende projekter som f.eks. milliardstore investeringer i flere motorveje, enorme broprojekter a la Femern- og

For lige siden cand. polit'erne i efterkrigstiden overtog magten i partiet har man sat lighedstegn mellem øget velfærd og øget velstand. Velfærdsprojektet blev til et velstandsprojekt, hvorfor den overordnede målsætning blev, at bruttonationalproduktet (BNP) skulle øges år for år. Dermed kunne man give til de mindre bemidlede uden at lægge sig ud med de bedre bemidlede. Tankegangen blev for en stund afbrudt foranlediget af den internationale vækkelse efter *Romklubbens* advarsler og bogen *Grænser for vækst* i starten af 1970'erne, som også daværende EU-kommissær og socialdemokrat, Sicco Mansholt, tog til sig. Dette fremgår af Socialdemokratiets principprogram fra 1977, hvori det om energikrisen 1973-74 hedder, at: "... den havde rystet forestillingen om en ubegrænset og krisefri økonomisk vækst". Men allerede i det næste principprogram fra 1992 er disse tanker væk. Nu er økonomisk vækst igen blevet det afgørende pejlemærke for hele den socialdemokratiske bevægelse, hvorfor alle politikområder bliver set og udviklet i dette lys: Økonomisk politik, erhvervs politik, transportpolitik, uddannelse- og forskningspolitik, socialpolitik osv. Ja, selv miljø- og klimapolitik blev set som en løftestang for øget produktion og eksport, snarere end et værn mod rovdrift på naturen.

Det er udfoldelsen af hele denne vækst-tænkning på alle områder af samfundslivet, der nu er brudt sammen. Ikke alene er den årsagen til en omfattende økologisk krise, hvor klimaet

går amok og naturen er truet på livet, men den har også vist sig i stigende omfang at være kontraproduktiv i forhold til velfærden. For vækstsamfundet er også et højhastighedssamfund, hvor stadigt flere mennesker enten kobles af udviklingen eller døjer med stress og mangel på mening i tilværelsen. Vækstsamfundet har undermineret de lokale fællesskaber til fordel for stadigt mere centraliserede magtstrukturer, og endelig har det ført til en stærkt voksende ulighed mellem de rigeste 5-10 pct. af befolkningen og resten.

Et nyt grønt velfærdsprojekt

Derfor er tiden på alle måder inde til at udfolde et nyt velfærdsprojekt baseret på øget livskvalitet frem for øget velstand. Det handler om at sætte pris på alle de kvaliteter i tilværelsen, som ikke kan købes for penge, men som alligevel er afgørende for menneskers trivsel. Først og fremmest handler det om at sætte pris på et bedre miljø og en rigere natur, ja, i det hele taget at udfolde et mere nænsomt samspil med naturen end det beherskelsesprojekt, vi har udviklet over generationer.

Dernæst handler det om at prioritere mere tid frem for flere ting, mere glæde og fordybelse i vores arbejde frem for stadigt højere produktivitet, større respekt for det gode håndværk frem for fortsat automatisering af stadigt flere opgaver. Og endelig handler det om mere fokus på det lokale frem for det globale, det nære frem for det fjerne, levende fællesskaber frem for døde systemer.

At forfølge disse pejlemærker for det gode liv frem for det rige liv forudsætter en grundlæggende omstilling af hele den måde, vi hidtil har tænkt og indrettet vort samfund på. Det er en ægte grøn omstilling, men samtidig er det en social og kulturel omstilling, ja, uden at vi netop tænker det grønne, det sociale og det kulturelle sammen i et fælles omstillingsprojekt, vil det være umuligt at indfri de klima- og naturmål, regering og Folketing har forpligtet sig til.

Heldigvis er der mange herude i det civile samfund, der har forstået denne sammenhæng. Det spirer og gror i alle dele af samfundet, og hele den demokratiske og især unge græsrodsbevægelse, der er sat i gang, vil kun vokse i fremtiden. Det ville være dejligt om et folkeligt forankret Socialdemokrati ville blive en del af denne bevægelse, men det forudsætter vilje til at nytænke sit projekt i lyset af den fremadskridende økologiske og sociale krise. I modsat fald vil partiet miste sin relevans og på sigt også sin opbakning.

» *Derfor er tiden inde til at udfolde et nyt velfærdsprojekt baseret på øget livskvalitet frem for øget velstand.*

John Holtten-Andersen er civilingeniør og medlem af NOAH Modvækst. Ole Busch er ph.d. og medlem af NOAH Modvækst og redaktionen bag Nyt fokus. Emil Brix er medlem af NOAH Modvækst.

➔➔ NYT OM NOAH

NOAH SIGER NEJ TAK TIL LYNETTEHOLMEN OG HAVNETUNNEL

Hvis planerne om at etablere den kunstige ø Lynetteholmen samt en havnetunnel mellem Nordhavn og Øresundsbroen i København bliver realiseret, vil det få store miljømæssige og trafikale konsekvenser.

Tankerne om Lynetteholm og tilhørende havnetunnel blev præsenteret af daværende overborgmester Frank Jensen og daværende statsminister Lars Løkke Rasmussen ved et *pressemøde den 5. oktober 2018*. Planerne, som blev lanceret uden forudgående debat i befolkningen, Københavns Borgerrepræsentation eller Folketinget, omtaltes som et "kinderæg" der havde fire formål: Mindske trængsel og forbedre infrastrukturen i København, være deponi af overskudsjord fra byggeri og anlæg i København, udgøre en stormflodssikring samt dæmpe prisudviklingen på boligmarkedet.

NOAH Trafik og Rådet for Bæredygtig Trafik har gennemgået de fire formål og konkluderer, at de enten ikke er korrekte eller at formålet om stormflodssikring af København kan etableres både fra nord og syd hurtigere og meget billigere. Lynetteholm vil i bedste fald kun give en delvis stormflodssikring fra nord.

At projekterne vil give mindre trafikbelastning er fuldkommen forkert. Bygning af en havnetunnel samt udvidelse af en stribemotorveje vil (naturligvis) forøge trafikbelastningen.

For at få det til at se bedre ud på papiret anvender man et "prokurator kneb" ved først at fremskrive trafikmængden i København med 24 pct. frem til 2035 og yderligere med 5 pct. til 2035+ (2050).

Man kaldet dette en "basisfremskrivning". Derefter sammenligner man med situation efter anlæg af en havnetunnel og postulerer derefter at der kommer mindre trafik. Det er stærkt vildledende. Man skal naturligvis sammenligne med situationen i dag. Det er det eneste rigtige og forståelige.

Hele analysen af Lynetteholmen og Havnetunnelen *kan downloades fra NOAHs hjemmeside*.

Af Ivan Lund Pedersen, NOAH Trafik

FN'S VERDENSMÅL I BØRNEHØJDE

Siden vinteren 2019 har NOAH besøgt skoler i hele landet med vores temadage "Vi deler én klode". Temadagene er tilpasset til små forløb, som belyser forskellige aspekter af klima-, miljø- og

biodiversitetskrisen, alt imens der også arbejdes med ulighed og social retfærdighed.

I undervisningsmaterialet målrettet 5.-6. klasse sætter vi fokus på klima-, miljø- og biodiversitetskrisen gennem håndgribelige hverdagsseksempler, som eleverne kan relatere til. De kan arbejde med temaerne tøj, teknologi, rejser og kakao.

Undervisningen udfordrer eleverne på kreativitet, opfindsomhed, nysgerrighed og bevægelse gennem forskellige aktiviteter, diskussioner, refleksioner og ny viden.

Ligeledes skal eleverne i undervisningsmaterialet målrettet 3.-4. klasse finde deres kreative side, meninger og nysgerrighed frem. Her arbejdes der mere generelt med begreberne biodiversitet og CO₂, og eleverne bliver udfordret, når de skal finde ud af, hvor i verden ingredienserne til deres "yndlingsmad" kommer fra. De bliver desuden opfordret til at reflektere over, hvor mange fantastiske ting, de ejer, når de alle skal bidrage til en lille udstilling med "vores ting" i centrum.

Vores mål med materialet er, at eleverne får en forståelse af, hvordan verden hænger sammen lige nu, hvor beslutninger i det Globale Nord påvirker samfund i det Globale Syd, og hvordan vi – unge som gamle – kan være med til at påvirke udviklingen hen mod en mere bæredygtig fremtid.

I undervisningsmaterialet til "Vi deler én klode" inddrages FN's 17 Verdensmål, så der ved hver af underemnerne bliver inddraget minimum tre af Verdensmålene. "Vi deler én klode" er således en god indgangsvinkel til at introducerer Verdensmålene for eleverne, samt hvordan de kan fungere i praksis.

Find yderligere forklaring af og materiale til undervisningen målrettet 3.-4. klasse hhv. 5.-6. klasse på *NOAHs hjemmeside*.

Af Ida Østergaard Breddam, Laura Bordum Hansen og Anna Baastrup Rønne, Ungdom NOAH og Grøn dannelse

➔ ANMELDELSER

FREMTID FOR ALLE - EN VISION FOR 2048

Forestil dig at du pludselig er i året 2048! Hvor vokser du op? Hvordan tilbringer du din tid? Hvordan involverer du dig i samfundet? Når du tænker over din egen situation, hvordan kunne fremtiden så se ud? Og hvordan sørger vi for at den bliver retfærdig, økologisk og opnåelig – for alle?

Sådan begynder den nyligt udgivne tyske bog *Zukunft für Alle – Eine vision für 2048*, som er blevet til på baggrund af 12 "fremtidsværksteder" afholdt i løbet af 2019 med henblik på at udvikle en vision for en retfærdig og økologisk verden, som er opnåelig pr. 2048. Resultaterne fra værkstederne har forfatterne samlet og udgivet i bogen, som "en invitation for alle til at reflektere, drømme, debattere og kritisere".

Langt størstedelen af bogen beskriver, hvordan den utopiske vision for samfundet anno 2048 ser ud. Temaer som global retfærdighed, demokrati, økonomi, og arbejde behandles kapitel for kapitel. Bogens opbygning er meget overskuelig. Hvert kapitel starter med en kort liste over konkrete ting, der er kommet til i 2048, og ting der er blevet afskaffet. For kapitlet om demokrati, f.eks., er de ting der er kommet til: "medbestemmelse på alle samfundsniveauer og transparens i politiske beslutninger", mens det der er afskaffet er "en samtalekultur præget af magt og dominans, populistisk kamp om flertallet, og karrierpolitikere".

Udover disse punkter, byder hvert kapitel på en kort beskrivelse af, hvordan drømmesamfundet specifikt behandler dette emne, og til sidst en liste over initiativer og aktiviteter, som allerede nu foregår og bidrager til den retning kapitlet viser. På den måde motiverer forfatterne læseren ved at minde om, at vi faktisk på mange måder allerede er i gang med at forme fremtiden.

Efter at have gennemgået de 15 forskellige temaer, fremlægger forfatterne den strategi, man på fremtidsværkstederne er nået frem til, for at opnå 2048-visionen. Desværre fylder denne del ikke mere end 15 sider, selvom det i virkeligheden er den mest interessante del. Det betyder, at bogen tager mere form af et ideologisk manifest, eller måske et partiprogram fra Alternativet. Forfatterne maler et smukt billede, men formår ikke at overbevise om at deres utopi faktisk kan realiseres på bare 28 år.

Alt i alt er *Zukunft für alle* behagelig læsning for alle os, der deler bogens værdier, og drømmer om et samfund som det den fremstiller. Den er et rart afbræk fra den håbløshed mange af os ofte går rundt med, og det er en god øvelse at forsøge at konkretisere nogle af alle de abstrakte ideer og tanker. Dog synes bogen ikke som sådan at bidrage med noget nyt eller revolutionerende, men er egentlig mest en opsamling og gentagelse af tanker man allerede sidder med, hvis man er del af målgruppen.

Bogen har tydelige referencer til Thomas Moores *Utopia*, som man jo ikke ligefrem kan påstå er et nybrud. Det gør den ret naiv og lidt kedelig. Det er svært at se præcis hvad bogen skal opnå, for det er nok heller ikke en bog, der kan tiltrække og overbevise personer, hverken dem med modstridende holdninger eller de uafklarede.

Af Amanda Büchert og Birgitte Schack Rasmussen, redaktionen

Kai Kuhnhehn m.fl.:
Zukunft für alle
- Eine vision für 2048

105 sider
Vejl. pris 9 Euro
Oekom Verlag, 2020
Kan **downloades gratis** eller købes fra forlaget.

ARGUMENTET FOR MODVÆKST

Bogen *The Case for Degrowth* præsenterer de vigtigste argumenter for modvækst, det vil sige argumenterne for at igangsætte omstillinger til økologisk bæredygtige og socialt retfærdige samfund, der kan fungere uden vækst. Kallis og hans medforfattere mener, at ikke bare er et mere simpelt liv baseret på deling og samarbejde i sig selv noget, der kan øge vores livskvalitet – det er også den bedste (og måske eneste) måde, hvorpå klima- og biodiversitetskriserne kan forhindres i at eskalere helt ud af kontrol.

Bogens formål er ikke blot at opremse grundene til, at modvækst er fornuftigt. Formålet er også at give borgere, aktivister og politikere et rygstød til at ændre livsformer og politik. I stedet for at dvæle ved alle de forhindringer, som står i vejen for modvækst, slår bogen en positiv og konstruktiv tone an og fokuserer på handlinger og politikker, som i kombination kan medvirke til, at modvækst bliver til virkelighed.

Bogens første kapitel opsummerer argumenterne for modvækst. Det påpeger, at vi i Europa og USA er nået til et punkt, hvor det ikke længere er økonomisk sundt at opretholde væksten, eftersom de negative sociale, menneskelige og miljømæssige omkostninger overstiger fordelene. Forfatterne bemærker, at den globale økonomi med sin nuværende vækstrate på omkring 3 pct. vil være 11 gange større ved udgangen af dette århundrede, end den er i dag. Med en eksponentielt voksende global økonomi vil selv revolutionerende grønne teknologier langt fra kunne gøre systemet økologisk bæredygtigt. Forfatterne betragter det derfor som langt mere fornuftigt, at vi hurtigst muligt begynder at producere og forbruge mindre og anderledes i den rige del af verden.

Det næste kapitel udfolder omkostningerne ved jagten på grænseløs vækst. "Hvordan kan en civilisation, der bryster sig af sin rationalitet, bygge på den vanvittige idé om en uendeligt stor økonomi?", spørger forfatterne. De argumenterer for, at uendelig eksponentiel vækst er umulig og ej heller ønskelig, uanset hvilken økonomisk aktivitet det drejer sig om. Udover at komme ind på, hvorfor grænseløs vækst er katastrofalt set fra et klima- og biodiversitetsperspektiv, ser kapitlet også på vækstens sociale og menneskelige omkostninger. Eksempelvis knyttes jagten på vækst til såvel privat gældsættelse, ulighed og finansielle kriser som til racisme, kolonialisme og sexism. Forfatterne afviser, at økonomisk vækst er et resultat af den menneskelige natur, altså at vi som mennesker skulle have en essens, der gør, at vi må handle på måder, der fremmer vækst. Som de skriver: "Den menneskelige natur giver mange muligheder: vi kan være selviske og vi kan være altruistiske. ... Hvilke tilbøjeligheder der kultiveres, og hvilke der begrænses, afhænger af sociokulturelle systemer." (s. 43).

Kapitel 3 omhandler forandringer i civilsamfundet, som kan understøtte en positiv udvikling. En vigtig pointe er her, at vi kan begynde at tænke og handle i modvækst-baner ved at lade os inspirere af det, der allerede eksisterer, herunder af dem der i dag formår at leve et mere simpelt liv. Kapitlet nævner en række konkrete eksempler på leveformer og initiativer, som man kan finde inspiration i. Det betoner også betydningen af individuel handling. At man som individ tager fat på at ændre sin livsstil – og støtter andre i at gøre det – er et første skridt i retning af samfund, der implementerer de nødvendige politiske og institutionelle forandringer.

Det følgende kapitel beskæftiger sig med mulige systemforandrende politiske reformer. Specifikt har Kallis og medforfatterne en håndfuld politikforslag. Disse handler blandt andet om at tilvejebringe universelle basale velfærdsydelse og borgerløn, at reducere arbejdstiden samt igen at gøre privatiseret energiforsyning, transport, omsorg og uddannelse til anliggender for fællesskabet. Finansieringen foreslås blandt andet fundet ved en øget beskatning af det, der er samfundsødelæggende, herunder forurening og ulighed. Eksempelvis foreslås skatter på CO₂-udledninger, kød, sukker, flytrafik og naturressourcudvinding samt på høje indkomster og store formuer. Der argumenteres for, at der vil være en række synergier mellem de fem politikker – og mellem disse politikker og de forandringer i civilsamfundet, som behandles i kapitel 3.

Kapitel 5 omhandler potentialer og forhindringer i forhold til dannelsen af de alliancer, som er nødvendige, hvis modvækst-omstillinger skal blive til virkelighed. Der nævnes en lang række mulige alliancepartnere, men især sættes der fokus på arbejdere, feminister, antiracist og lavindkomstgrupper. Forfatterne lægger ikke skjul på, at det bliver alt andet end let at mobilisere den nødvendige politiske handling. Afslutningsvis indeholder bogen et nyttigt kapitel med svar på 23 "ofte stillede spørgsmål". Eksempler: Hvorfor modvækst og ikke cirkulær økonomi? Er vækst ikke nødvendigt for at bekæmpe fattigdom? Vil gælden ikke eksplodere uden vækst?

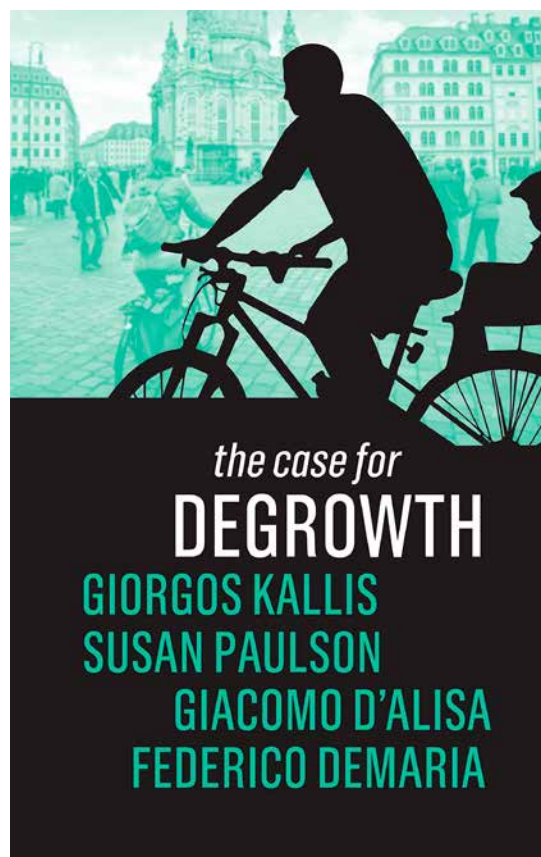
The Case for Degrowth er kort, særdeles velskrevet og interessant. Som sådan er den et godt sted at starte, hvis man ønsker at vide mere om, hvad modvækst er, og hvordan det kan realiseres. Men også hvis man allerede har kendskab til modvækstlitteraturen kan man blive klogere af at læse denne bog.

Med sin beskedne længde har bogen samtidig sine begrænsninger. Den tager en del emner op for kun at behandle dem overfladisk. Eksempelvis rejser den som nævnt det vigtige spørgsmål om mulige synergier mellem forskellige politikker i en modvækstkontekst. Men forfatterne kommer ikke rigtig i dybden med deres svar.

Samtidig er der også vigtige emner, som ikke berøres. For eksempel diskuteres det i disse år, om det er realistisk, at folk i den rige verden på den korte bane vil opleve øget trivsel i forbindelse med en modvækst-omstilling. De fleste modvækst-forskere synes at antage, at det er tilfældet, mens andre pointerer, at det er usandsynligt, at de livsstilsændringer, som en modvækst-omstilling ville medføre, på kort sigt skulle øge flertallets subjektive velvære. Bogens forfattere placerer sig på flertallets side uden at skele til denne diskussion.

Alt i alt kommer *The Case for Degrowth* på få sider omkring mange vigtige emner, som den formår at behandle indlevende og overbevisende. Der er tale om en vigtig tilføjelse til modvækstlitteraturen.

Af Hubert Buch-Hansen, lektor ved CBS

Giorgos Kallis m.fl.:
The Case for Degrowth

151 sider
Vejl. pris 120 kr.
Polity Press, 2020

BLOMSTERNE OG BIERNE

Bogen *Blomsterne og bierne* rummer en fortælling, der virkelig vinder i længden. Den fortæller på sin egen jævne måde, hvor vigtigt det er at passe på vores alle sammens natur, og at den slags som regel starter i det små. Gennem små anekdoter og personlige oplevelser sætter bogen fokus på alt det, vi kan opleve – også på Fyn, hvor forfatteren bor – hvis bare vi alle bruger vores øjne og får næsen op fra mobiltelefonen. Men desværre også, hvad vi er ved at miste, medmindre vi lærer at elske vores egne små oaser og de små dyr, bier og insekter. Hvad enten vi kan se den gavn, de gør, eller ej.

Blomsterne og bierne bliver gennem hele bogen brugt som symboler på noget højere og mere end bare som noget flora og fauna, der ikke er meget bevidt. Det er med til at give bogen en rød tråd, der gennemsyrrer den højere tematik og udviser en naturglæde i højeste potens, der er med til at understrege vigtigheden i bogens budskab. Den bevæger sig både langt omkring og især omkring det mest lokale, der har en særlig plads i forfatterens hjerte, og det er noget, man aldrig bliver i tvivl om. Det kommer til udtryk i forfatterens mange gåture med sine to fårehunde. Det kunne være kørt lidt langt ud, men er egentlig bare med til at gøre naturen og vigtigheden af bevarelsen til noget langt mere jordnært og dermed noget, som ikke bliver så vidtløftigt og noget, som alle kan forstå.

Bogen er retrospektivt visionær, krydret med en mentalitet om, at noget helt klart var bedre ”i gamle dage”. Den er stille og lavmælt uden de store voluminøse beskrivelser, men samtidig meget indtrængende, uden dog at pege fingre. Der er masser af gode lavpraktiske råd og oplysninger om, hvad man kan bruge nogle af de mange blomster og planter til, der stadigvæk findes i vores natur. Der følger endda en enkelt opskrift med, som i disse tider går fint i tråd med bæredygtig livsstil og selvforsyning i det små.

Bogen fortæller også om udryddelse af arter – med agerhønen som eksempel, og dermed iblander den politik på et lavpraktisk plan med kig til, hvilken tankegang de måske skulle have mere af inde på Christiansborg. Dette sker ved, at forfatteren også kommer ind på invasive arter, den bringer tråde frem vedrørende kemikritik med konkret kritik af industrilandbruget og den høje brug af sprøjtemidler, og hvad det gør ved vores drikkevand, åer, vandløb samt øvrige natur. Men heller ikke mikroplast-problematikken går ram forbi.

Alt i alt et kærkomment indlæg i debatten om vigtigheden af vores natur krydret med små haiku-agtige digte og nogle helt igennem flotte, flotte billeder, der fortjener et langt større format end A5. Målet for forfatteren har helt klart været at inspirere folk til at se og finde, og måske lave deres egne, små oaser, som i den grad vil være overkommelige og tiltrængte.

Og videre skubbe til holdningen til vores natur og miljø. En oplagt (jule)gave til enhver naturelsker – og dem, der burde være/blive det. Med en kærlig opfordring både fra anmeldernes og forfatterens side.

Af Bettina Obling og Magne Pihl, medlemmer af redaktionen

Bjarne Kim Pedersen Blomsterne og bierne

120 sider

Vejl. pris 165 kr.

Forlaget Ravnerock, 2020

EN VEJVISER UD AF DEN UENDELIGE TRÆDEMØLLE

Det europæiske miljøkontor (EEB) og det europæiske ungdomsforum (YFJ) har med støtte fra den europæiske faglige sammenslutning (ETUC), og i samarbejde med bl.a. den engelske modvækst-professor Tim Jackson, udarbejdet en rapport om, hvordan vi i EU kommer ud af Covid-19 pandemien på en ordentlig måde. Udgangspunktet for rapporten, *Escaping the growth and jobs treadmill*, er erkendelsen af, at en tilbagevenden til normen med at vækste økonomien og derved skabe jobs ikke er en genoprettelse, men vejen til den næste pandemi. Der er ingen grund til at vende tilbage til "det normale", hvis "det normale" betyder udbrændte personer og en udbrændt planet.

Rapporten karakteriserer det økonomiske system som en "uendelig trædemølle": det vækstdrevne marked virker kun, hvis vi konstant bliver mere produktive og producerer mere hvert år for at undgå massearbejdsløshed. Men det nedbryder både arbejdere og planet, idet det på negativ vis påvirker:

- levevilkår og ulighed i kraft af faldende realløn for alle undtagen en lille elite
- arbejdsforhold i form af stigende job-usikkerhed og prekære ansættelser
- miljøet ved jobskabelse i forurenende sektorer og ved overproduktion og overforbrug
- fritiden i kraft af presset for at arbejde hårdere og konstant blive mere produktiv
- skabelsen af meningsfulde jobs ved at favorisere profitable sektorer fremfor socialt nyttige

Der er således i lige så høj grad sociale som miljømæssige årsager til en radikal forandring af vores økonomiske, vækstfokuserede system. Det går simpelthen ikke længere. Inden for det herskende økonomiske paradigme kaldes en afbrydelse i væksten recession, som er ensbetydende med arbejdsløshed, faldende lønninger og mistrivsel. Men sådan behøver det ikke at være, viser rapporten, som indeholder en vejviser ("roadmap") til at sænke vores strukturelle afhængighed af økonomisk vækst og jobskabelse og overgå til en anderledes form for arbejde i en post-corona økonomi. Vejviseren fremhæver fire fundamentale politikker:

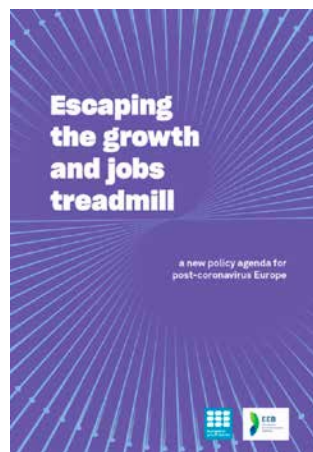
- universel basisindkomst (borgerløn)

- nedsættelse af arbejdstiden
- demokrati på arbejdspladsen
- jobgaranti

Vejviseren fremhæver for hver af disse både det økonomiske og det moralske rationale, der begrunder politikken. Desuden analyserer rapporten de væsentligste socioøkonomiske effekter af dem.

Rapporten er velskrevet, velargumenteret og baseret på omfattende forskning og analyser i en europæisk kontekst. Mere end en yderligere fremhævelse af de katastrofale klima- og naturproblematikker forbundet med et fortsat økonomisk væksthæft, er rapporten en redegørelse for de samtidige socioøkonomiske og arbejdsmarkeds-mæssige fordele ved en modvækst-dagsorden.

Af Ole Busck, redaktionen

Katy Wiese & Jan Mayrhofer: Escaping the growth and jobs treadmill

- A new policy agenda for post-coronavirus Europe

60 sider

European Environmental Bureau & European Youth Forum, 2020

Kan **downloades gratis** fra EEB's hjemmeside

Tegning: Frits Ahlefeldt
(www.fritsahlefeldt.com)

